

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a komparatistiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Anežka Černá

Idyla a didaktika v cyklu Školák Kája Mařík
Idyll and didactics in the cycle Školák Kája Mařík

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Wiendl, Ph.D.

2020

Tímto bych ráda poděkovala doc. PhDr. Janu Wiendlovi, Ph.D. za trpělivost, velmi vřelý přístup a cenné rady a připomínky k textu práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. srpna 2020

Anežka Černá

Abstrakt:

Práce se věnuje sedmidílnému cyklu Školák Kája Mařík a určení znaků idyly a didaktického potenciálu textu v díle. Vychází z narativní analýzy textu jakožto metodologického rámce sloužícího k identifikaci těchto znaků. V první části překládá charakteristiku autorčina života a její tvorby a dále charakteristiku cyklu samého a jeho osudu, aby tak poskytla základ pro jeho pozdější analýzu. V druhé části textu se zabývá charakteristikou žánru idyla, identifikací jejích znaků v díle a jejich komplexním popisem na základě deskripce jednotlivých naratologických jevů. Tyto znaky podkládá relevantními ukázkami z textu. Ve třetí části se zaměřuje na vymezení pojmu didaktická literatura a představuje východisko pro určení jejích znaků na základě principů didaktického potenciálu textu, které opět identifikuje na základě naratologických jevů a které opět dokazuje relevantními ukázkami z textu.

Klíčová slova: Školák Kája Mařík, Felix Háj, Idyla, Didaktická literatura

Abstract:

The thesis deals with the seven-part cycle Školák Kája Mařík and the determination of the features of idyll and didactic potential of a text in the writing. It is based on the narrative analysis of the text as the metodological framework for identifying these features. In the first part, the tesis presents a characteristics of the author's life and hers work, as well as the characteristics of the cycle itself, in order to provide basis for its later analysis. The second part of the tesis deals with the characteristics of the idyll genre, the identification of its features in the writing and their complex description based on a characterization of particular narrative phenomena. It also underlines these features with relevant examples from the text. The third part focuses on the definition of the term didactic literature and presents the basis for determining its features based on the principles of didactic potential of the text. It again indentifies these features on the basis of the narratological phenomena and proves their relevance with examples from the text.

Key words: Školák Kája Mařík, Felix Háj, Idyll, Didactic literature

OBSAH

1	Úvod.....	6
2	Felix Háj.....	8
2.1	Život.....	8
2.2	Dílo.....	10
3	Školák Kája Mařík.....	12
3.1	Osudy díla.....	18
4	Idyla.....	23
5	Idyla v ŠKM.....	26
5.1	Stabilní idylický svět.....	26
5.2	Prostředí.....	29
5.3	Čas.....	30
5.4	Postavy.....	32
5.5	Motivy.....	34
5.5.1	Rodina.....	34
5.5.2	Příroda.....	36
5.5.3	Slzy, pláč.....	38
5.5.4	Láska.....	39
6	Didaktické prvky v ŠKM.....	41
6.1	Základní složky významové výstavby textu.....	42
7	Didaktický potenciál textu ŠKM.....	45
7.1	Náboženské hledisko.....	46
7.1.1	Postavy.....	46
7.1.2	Děj.....	48
7.1.3	Dějiště.....	49
7.1.4	Motivy.....	50
7.2	Mravokárné hledisko.....	51
7.2.1	Postavy.....	51
7.2.2	Děj.....	53
7.2.3	Dějiště.....	54
7.2.4	Motivy.....	55
7.3	Hledisko jednoduchých životních pravd.....	57
7.3.1	Postavy.....	57
7.3.2	Děj.....	58
7.3.3	Dějiště.....	58
7.3.4	Motivy.....	59
8	Závěr.....	61
9	Seznam použité literatury.....	63

1 Úvod

Sedmidílný cyklus příběhů o malém chlapci a později dospělém muži Kájovi Maříkovi, který spadá do populární dětské literatury, kritizovaný pro nevěrohodnou evokaci sociální reality, přehnané projevy idyly a náboženské perspektivy, přílišnou bigotnost a kýčovitou stylizaci¹ poskytuje mnoho podnětů ke zkoumání. Kromě toho, že je to dílo, které o cca 80 let přežilo svou autorku a je stále populární, přičemž její jméno upadlo v zapomnění, zatímco jméno Kája Mařík je notoricky známé, je jedním z těchto podnětů jeho žánrová problematičnost. Cyklus je v literárněhistorických příručkách představován jako próza s dětským hrdinou, ovšem vykazuje znaky mnoha dalších literárních žánrů. Jelikož by však bylo jejich komplexní postižení příliš rozsáhlé, zaměřuje se práce na dva z nich.

Práce si tedy klade za cíl komplexně popsat a v závislosti na tezích Lubomíra Doležela o interpretaci fikčního světa² doložit na ukázkách z literárního textu znaky idyly a znaky didaktické obsažené v cyklu Školák Kája Mařík.

Za účelem doložení stávající aktuálnosti díla představí jeho základní rysy a dále jeho osudy od vzniku ve 20. a 30. letech minulého století dodnes. Jelikož obsahuje mnoho autobiografických prvků, zaměří se také na život a dílo samotné autorky.

Dále se bude věnovat definici žánru idyla a jeho charakteristickým rysům, přičemž využije východisek Bělíčka, Mocné, Janáčkové ad. K aplikaci těchto rysů na cyklus Školák Kája Mařík pak využije narativních východisek, s jejichž pomocí systematicky identifikuje znaky idyly v textu. Tyto znaky poté dopodrobna popíše a svá tvrzení podepře krátkými ukázkami z jednotlivých dělů cyklu.

Druhý žánr, na který se zaměří, je didaktická literatura. Jelikož jsou její definice a určení jejích znaků problematičné a v odborné literatuře nemají dostatečné zastoupení, využije k postižení autorčina didaktického autorského záměru základní myšlenky tzv. didaktického potenciálu textu. Na jeho základě

¹ Srov. Mazáčová, 1993, str. 27–28.; Chaloupka, Voráček, 1984, str. 311.

² Srov. Doležel, 2004, str. 11.

pak postihne základní nosné myšlenky díla a za využití Červenkových východisek významové výstavby literárního textu pojmenuje a popíše didaktické znaky textu, které opět podloží krátkými ukázkami z cyklu.

2 Felix Háj

2.1 Život

Felix Háj – pseudonym, který užívala „prozaička, autorka populárních, idylicky laděných cyklů pro mládež a moralistních románů pro dospělé“,³ byl autorem velmi úspěšného a dodnes známého bestselleru, sám ovšem prakticky upadl v zapomnění.⁴ Jméno Kája Mařík (jeho nejslavnější hrdina) se dá i v současné době považovat za notoricky známé, jméno Felix Háj se však nedostalo prakticky do žádného významnějšího literárního přehledu ani slovníku českých spisovatelů (výjimku tvoří Lexikon české literatury, který mu věnuje půl stránky textu). Nebylo dokonce zmíněno ani ve Slovníku zakázaných autorů 1948–80 (1991, Gruša a spol), přestože byl Kája Mařík spolu s Karafiátovými Broučky totalizátory zařazen mezi díla pro režim nejnebezpečnější.⁵

Pseudonym Felix Háj užívala Marie Wagnerová, roz. Černá, která se narodila 27. 5. 1887 do přísně katolické rodiny Augustinu Černému a Filipině Černé, roz. Horákové v městečku ve středních Čechách nazývajícím se Mníšek pod Brdy. Augustin byl v Mníšku pod Brdy učitelem, později řídícím učitelem obecné školy a zároveň ředitelem kůru (regenschorim),⁶ Filipina byla také učitelkou.

Marie (Manka) studovala na obecné škole v Mníšku a poté v měšťance na Dobříši. Dále pokračovala ve šlépějích svých rodičů a po dokončení měšťanky nastoupila do klášterního učitelského ústavu v Českých Budějovicích, odkud po dvou letech přestoupila na Vyšší dívčí školu v Praze, kde se také věnovala studiu hudby.

Jako čerstvá maturantka se v roce 1906 vrátila zpět do rodného města, aby se záhy vdala za místního učitele Viléma Wagnera, se kterým měla o rok později syna Viléma (po její smrti se snažil o zachování fenoménu Káji Maříka a zasloužil se o vydání matčiných za života nevydaných textů). Manželství však nebylo šťastné a v roce 1922 bylo pro nepřekonatelný odpor rozloučeno. Jedním z možných důvodů jejich rozkolu mohou být náboženské neshody, neboť Vilém byl

³ Mazáčová, 1993, str. 27.

⁴ Krása, 1997, str. 107.

⁵ Tamtéž, str. 101.

⁶ Krása, 1997, str. 78.

ateista⁷ a svazek se zanícenou katoličkou tak byl odsouzen k hodnotovým a názorovým rozporům.

Manka, která již delší dobu žila se synem u svých rodičů, působila po vzoru svého otce v místním kostele jako regenschori, řídila chrámový zpěv, vedla sokolský pěvecký kroužek a v Sokole se věnovala i divadlu (divadelní soubor Sebranka). Byla obecně nábožensky a kulturně velmi aktivní⁸ a díky tomu, že i přes své striktní vyznání dokázala demokraticky respektovat kohokoliv, se stala oblíbenou.⁹ Naopak na problémy narážela především z důvodu počínajícího antiklerikalismu, který byl pro Čechy v době První republiky velmi typický. Protináboženské akce se nevyhnuly ani Mníšku, kde byly (nepříliš vybiravým způsobem) iniciovány zástupci československé církve a národními socialisty. V reakci na toto jejich počínání byla v roce 1923 založena opoziční lidová strana, jejímž předsedou se stal farář Raus (jeden z jejích nejlepších přátel a největších podporovatelů) a Marie byla tajemnicí. Pod pseudonymem psala na téma obhajoby katolické církve do Středočeského deníku, za což si vysloužila nemálo kritiky od místních sociálních demokratů.¹⁰

Poté, co byl její otec z politických a náboženských důvodů¹¹ nucen odejít do penze, přestěhovala se celá rodina na faru ke knězi Rausovi (1924), kde zastávala funkci hospodyně až do doby, kdy Rause ranila mrtvice a ona se s ním musela odstěhovat za Mníšek. Kvůli finančním i zdravotním problémům (většinou způsobených nadměrným kouřením a pitím) se na čas odebrala na ozdravný pobyt do Bánské Bystrice, kde narazila na svou slovenskou „fanouškovskou základnu“. V roce 1934 se však opět vrátila domů a zanedlouho (25. 7. 1934) zemřela.¹²

Již v průběhu jejího pobytu na faře ovšem začala psát a publikovat své první povídky, glosy a romány, které často „škrábala“ pouze na útržky papírů či okraje novin a které přepisoval a do tisku odesílal právě farář Raus.¹³ Její dílo se, především přičiněním brněnského pátera Emanuela Masáka, stalo velmi populárním a autorku přežilo skoro o celé století.

⁷ Radkovičová, 1997, str. 116.

⁸ Krása, 1997, str. 79.

⁹ Tamtéž, str. 90.

¹⁰ Tamtéž, str. 83–89.

¹¹ Tamtéž, str. 85.

¹² Krása, 1997, str. 111–112.

¹³ Tamtéž, str. 112.

2.2 Dílo

Marie Wagnerová se měla stát po svých rodičích učitelkou, nakonec se však místo toho stala neprofesionální spisovatelkou.¹⁴ Její přiznaná literární činnost¹⁵ započala, jak již bylo zmíněno, na mníšecké faře po roce 1924, kde její výtvary posílal do tisku farář Raus. Psát ovšem začala již dříve, a to především na obranu katolicismu a lidové strany proti různým osočením strany národně socialistické – její články či drobné lokální zprávy vycházely hojně v různých místních periodikách. Autorka se však podepisovala četnými šiframi, kterých se podařilo dohledat jen málo, a tudíž je naše znalost její časopisecké tvorby nekompletní¹⁶ (její články se podařilo dohledat například ve Středočeském deníku pod pseudonymem Šídlo).¹⁷

V roce 1926 jí v Brtnici u Jihlavy vyšel román *Karel Dariš*, který neměl přílišný úspěch, ovšem na základě toho, že si tehdejší předseda Družiny literární a umělecké (DLU) Emanuel Masák oblíbil některé dětské postavičky z tohoto díla, se autorka dala na jeho popud na psaní četby pro děti (pravděpodobně na jeho přímlovu se také stala členkou DLU).¹⁸ Vznikl tak sedmidílný cyklus nazvaný Školák Kája Mařík (v některých případech pouze Kája Mařík), její jednoznačně nejznámější dílo, které vycházelo v letech 1926–1931 zezáчатку na pokračování v časopise *Anděl strážný*, později knižně v *Občanské tiskárně* v Brně. Oficiální členkou Družiny literární a umělecké jejímž hlavním orgánem byl katolicky laděný časopis pro děti *Archa*,¹⁹ ve kterém již dříve publikovala několik povídek (dále publikovala v časopisech *Anděl strážný*, *Čech*, *Náš domov*, *Rozkvět* a *Svatá hora*), se pak Marie stala v roce 1927 (toto moravské uskupení autorů pro ni bylo v době katolické represe velkou podporou).

Díky Kájovu úspěchu byla po autorce jak čtenáři, tak nakladateli vyžadována další tvorba, a tak dále tvořila knížky pro děti (*Řídících Mária*, 1929–1931) i romány pro dospělé, jako je *Pozdě, Maryčka a Lásky světlo a vášně stín* (1927), *Nežli láska zavolá* (1927–1929), *Blanka zahradníková* (1928)

¹⁴ Krása, 1997, str. 101.

¹⁵ Pod pseudonymem Felix Háj

¹⁶ Radkovičová, 1997, str. 117.

¹⁷ Tamtéž, str. 118.

¹⁸ Tamtéž, str. 119.

¹⁹ Vlašín a kol., 1983, str. 57.

či *Dolfinka* (1930).²⁰ Ty byly, stejně jako její ostatní díla prodchnuté nábožensky laděnými morálními zásadami²¹, odkazy na Mníšek pod Brdy a dalšími prvky souvisejícími s událostmi jejího života²².

Na žádost veřejnosti také po ucelení cyklu o Kájovi pokračovala ve psaní „kájovských“ dobrodružství, které autorka volně vsouvala do základního cyklu.²³ Vyšly tak *Kájovy prázdniny*, *Kájovy nejmilejší pohádky* a *Kájovy děti* (1932), dále *Kájovy trampoty*, *Kájovo mládí* a *Kájova dobrodružství od posvícení do jara* (1934), posmrtně poté cykly nevydaných „kájovských“ příběhů *Příhody Káji Mařika* (1939) a *Pumeranče Káji Mařika* (1992).²⁴

Kromě slavného sedmidílného cyklu však žádné z děl nebylo příliš úspěšné, neboť autorčina vynalézavost měla své hranice, a tak její texty po čase nepřinášely nic nového, Wagnerová již pouze opakovala řečené.²⁵

²⁰ Vycházely v nakladatelstvích v Českých Budějovicích, ve Žďáru na Moravě, v Praze a v Brně.

²¹ Srov. Mocná, 1996, str. 201.

²² Krása, Radkovičová, 1997, str. 65–67.

²³ Mocná, 1996, str. 205.

²⁴ Radkovičová, 1997, str. 69–71.

²⁵ Mazáčová, 1993, str. 28.

3 Školák Kája Mařík

Autorčina knižní tvorba v čele s ŠKM²⁶ je bezpochyby autobiografická,²⁷ a právě do této série drobných obrázků ze života vesnice a maloměsta²⁸ zakomponovala nejhojněji motivy a témata mapující aspekty jejího vlastního života, jako jsou učitelské prostředí, ve kterém vyrůstala, její rodné město a mnoho jeho reálných obyvatel, dále milované Slovensko, vztah hrdiny ke zpěvu a hudbě, problémy manželských vztahů a nejčastěji pak téma náboženské osvěty propagující její zanícený katolicismus.²⁹

Tato sentimentální četba obsahující starosvětské příběhy, která v době vzniku odpovídala dobovému vkusu, byla proto společností spontánně přijímána.³⁰ Přestože však byl cyklus svého času čtenářsky velmi oblíben, zaznamenala literární kritika mnoho jeho nedostatků. Primárně byl kritizován pro nevěrohodnou evokaci sociální reality, přehnané projevy idyly a náboženské perspektivy, přílišnou bigotnost a kýčovitou stylizaci³¹ a dále pro neoriginalitu pozdějších dílů či ostatních „kájovských“ knih, které již byly pouze opakováním a rozměňováním původních myšlenek a příběhů³² (z cyklu se jedná především o díl sedmý, kde malý Kája „nahrazuje“ svého otce v oné roztomilé a humorné nevědomosti, která ovšem již není originální a ztrácí tak svou přitažlivost). I přes to však tento „specifický prozaický jev, který navazuje na herrmanovsky optimistické a groteskní zobrazení dětství“,³³ zaujímal (a stále zaujímá) svým poutavým dějem, jemným humorem a popisem brdské přírody.³⁴

Hlavním tématem ŠKM je život na českém idylickém venkově zasazeném do brdské krajiny manifestovaný na vyprávění osudů syna lážovského hajného, chlapce Káji Maříka a jeho věrné souputnice Zdeni Rédlové od jejich dětství až do dospělosti.³⁵ Na pozadí Kájových humorně laděných příhod demonstruje autorka didaktizující formou a osobitým viděním dětství, jeho projevů a reakcí³⁶

²⁶ Školák Kája Mařík

²⁷ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

²⁸ Mazáčová, 1993, str. 28.

²⁹ Viz kapitola 2.1 Život

³⁰ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

³¹ Srov. Mazáčová, 1993, str. 27–28.; Chaloupka, Voráček, 1984, str. 311.

³² Tamtéž

³³ Chaloupka, Voráček, 1984, str. 70.

³⁴ Janáčková, 1999, str. 27.

³⁵ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

³⁶ Chaloupka, Voráček, 1984, str. 70.

svůj svetonázor (odpovídající základním východiskům Družiny literární a umělecké, jíž byla členkou).³⁷

Didaktičnost neboli výchovná tendence či poučný ráz³⁸ autorčina vyprávění stojí po většinu díla nade všemi znaky textu – výjimku tvoří poslední dva díly, které již působí velmi nastaveně, nedosahují kvality dílů předchozích a didaxe je v nich obsažena minimálně. V ostatních dílech je však možné ji pozorovat ve všech „dějových sekvencích, jež ilustrují určité jednoduché životní pravdy, mravní postoje a principy, zásady chování, vztahu k domovu a k druhým lidem, píli, přičinlivost atd.“³⁹ i v partiích zobrazujících panenskou přírodu⁴⁰ a evokujících její nadřazenost nad moderním městem.

Téma oslavy přírody je kormě tohoto didaktizujícího rázu idylicky a často i naivně sentimentálně prezentováno jako něco k životu naprosto esenciálního, a skoro až zbožštělého. Autorka nešetří adorujícími frázemi, jež přírodu (brdské lesy) vyzdvihují nad veškeré bytí (snad jen kromě Boží moci) jako pramen života a zdraví a jako jednu z největších jistot obyvatel lážovských samot.

Podobnou důležitost připisuje (opět didakticky demonstrovanému) tématu náboženské věrouky. V tomto případě bychom s jistou mírou nadsázky mohli ŠKM označit za „učebnici náboženství pro začátečníky“, neboť autorka skrze Kájů, který je v této oblasti neznalý, popisuje jak základní prvky náboženské ideologie, tak tradici křesťanských svátků či nábožensky laděných mravních ponaučení.

Jak již bylo řečeno, děj ŠKM je v naprosté většině zasazen do Mníšku pod Brdy, jemuž dala fiktivní jméno Lážov. Přestože je toto toponymum neautentické, „ostatní místopisné údaje jsou konkrétní“⁴¹ a Wagnerová jakožto lážovská patriotka prvky mníšecké reality zobrazovala na každé stránce.⁴² Výběr Mníšku pod Brdy jako nositele jejího idylického světa bychom kromě úzkých vazeb na něj mohli zdůvodnit také potřebou situovat příběh někam, kde by nejpřirozeněji působil demonstrováný náboženský úzus. Wagnerová psala v době, kdy byly spolu s protirakouskými tendencemi prosazovány i tendence protikatolické, které vedly až ke stržení barokní sochy Panny Marie na Staroměstském náměstí.⁴³

³⁷ Vlašín a kol., 1983, str. 57.

³⁸ Havránek a kol. [dostupné online].

³⁹ Chaloupka, Voráček, 1984, str. 311.

⁴⁰ Tamtéž

⁴¹ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

⁴² Krása, 1997, str. 103.

⁴³ Lehár, 2004, str. 549.

Tyto tendence pronikly i do Mníšku, ovšem jeho obyvatelé stále ctíli staré hodnoty a zvyky, a proto působí nanejvýš logicky umístit texty obhajující a šířící katolicismus právě sem, do prostředí neprogresivního venkova.⁴⁴

Z časového hlediska není dílo konkrétně specifikováno, ovšem na základě hojného používání germanismů (a jejich častého upřednostňování v mluvě postav)⁴⁵ či užívání dobově zařaditelných nástrojů, jako je např. svícení lucernou, můžeme odvodit, že je zasazeno do dob před První republikou a později za První republiky (svícení elektrickou baterkou, automobily aj.).⁴⁶

ŠKM je komponován epizodicky, řetězením krátkých, volně na sebe navazujících epických jednotek, kterým je (až na výjimky) věnována právě jedna kapitola. Tato kompozice odpovídá specifické variantě románu pro děti, jenž se nově vyvíjel na počátku 20. století a je postaven na příbězích jednoho dětského hrdiny. Ty mohou fungovat jako samostatné literární celky a dohromady je propojuje vypravěčství.⁴⁷ Jednotlivé kapitoly dlouhé 1–5 stran jsou primárně tematizované podle náboženských tradic (Putování s hromničkou, Začátek pašijového týdne, Poutníci jedou na Svatou Horu atd.) a morálních hodnot (jednoduché životní pravdy, mravní postoje a principy, zásady chování, vztah k domovu a druhým lidem, píle, příčinnost atd.),⁴⁸ které jsou vesměs zaměřeny na události běžného života (Děti jdou na jahody a Lád'a vzdoruje, Kája pase atd.). V pozdějších dílech cyklu, které jsou původnímu autorskému záměru spíše vzdálené a zdá se, že fungují pouze jako vynucené dovršení Kájova příběhu, potom kapitoly a jejich názvy odpovídají událostem z Kájova dospělého života, nebo se věnují vedlejším postavám (Kovářka, Diviška atd.) – morálními hodnotami či náboženskou osvětou se oproti ostatním dílům zabývají minimálně. Samotné názvy kapitol pojmenovávají děj té které kapitoly a naznačují tak její obsah (Kája si kupuje kudlu, Kája vaří a stýská se mu) a časové (Květná neděle, Popeleční středa) nebo místní určení (Prvně na ledě). V textu je dále odlišováno pásmo vypravěče od pásma postav, které je nejčastěji zobrazováno formou dialogů či vnitřních (nejvíce Kájových) monologů. Přímá řeč byla kromě postav přisouzena

⁴⁴ Krása, 1997, str. 83–85.

⁴⁵ „Uzenka! Pro pána krále, to zas je jako nic. Biřkle, to je něco! To člověk řekne a hned se olízne.“ (Háj, 1937, díl II., str. 253).

⁴⁶ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

⁴⁷ Chaloupka, Voráček, 1984, str. 70.

⁴⁸ Tamtéž, str. 311.

také přírodním živlům, fauně či flóře, které mezi sebou vedou v přírodních idylických pasážích díla často rekapitulující rozmluvy.

Jak naznačuje název cyklu, hlavní postavou textu je školák, gymnazista, vysokoškolák, lesní inženýr, manžel, otec rodiny a zároveň výjimečný umělec⁴⁹ Kája Mařík. Přestože jsou tyto přívlastky přisouzeny jedné konkrétní postavě, zdá se, jako by se o ně dělily dvě postavy se stejným jménem. Nezkusil prvního Káju popisuje jako chlapce, který se svým dívčím souputníkem pobíhá po brdských lesích, naprosto svobodný a naivně upřímný, a toho druhého pak jako dokonalého dospělého mladého muže vystavovaného různým nástrahám, zodpovědného a pracovitého. Jednoho dojímajícího svou spontaneitou, upřímností a čistotou, a druhého, u něhož se čtenářsky není prakticky čeho přidržet.⁵⁰ Autorka Káju v obou případech vykresluje jako postavu příkladnou, hodnou obdivu a následování⁵¹ a svébytnou, do níž vložila to nejlepší ze svého srdce.⁵² První Kája, prohánějící se brdskými lesy a nepostrádající dětskou čistotu a hravost od prvního do čtvrtého dílu, je sice uličníkem, ovšem nechtěným. Takovým, který se do průšvihů dostává kvůli své nevědomosti, nebo nadměrné energičnosti. Mimo to je to hrdina srdečný, štědrý a skromný, časem i příkladně zbožný a nanejvýš zodpovědný (pokud jde o Zdeničku a později o školu). Také se o něm dá hovořit jako o jediné postavě cyklu, která disponuje více než jednou vlastností, vykazuje jisté prvky vývoje a má tedy tendenci blížit se od plochého typu postavy k postavě oblé, ovšem charakterizované vývojově⁵³ – její rysy se v průběhu děje zjemňují⁵⁴ (v posledních dílech se tato postava do jisté míry vrací v malém Kájovi, jenž je od jeho otce v dětských letech k nerozeznání). Tento Kája je tím, kterého si oblíbily celé generace čtenářů a jenž se přičinil o notorizaci svého jména.⁵⁵ Druhý Kája je, ač také nanejvýš příkladný, postavou plochou, tedy postavu analogickou konkrétní karikatuře či typu, vystavěnou kolem jediné myšlenky nebo vlastnosti a postrádající jakýkoliv rozvoj⁵⁶ (podobně můžeme charakterizovat všechny následující postavy). Je vykreslován jako dokonalý člověk, maximálně zbožný, pracovitý, nadaný a stále

⁴⁹ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

⁵⁰ Nezkusil, 1991/1992 [Dostupné online]

⁵¹ Radkovičová, 1997, str. 109.

⁵² Tamtéž, str. 107.

⁵³ Rimmon-Kenanová, 2001, str. 48.

⁵⁴ Tamtéž

⁵⁵ Mnoho lidí zná jméno Kája Mařík, jeho původ je jim však neznámý.

⁵⁶ Rimmon-Kenanová, 2001, str. 48.

velmi zodpovědný, postrádá ovšem jakýkoliv náznak své bývalé energičnosti či bezprostřednosti, je hotovou osobou, která se již nemá co učit a do příběhu zapadá spíše jen jako jmenovec na obálce knihy.

Kájovou věčnou družkou je dcera lesních Rédlů Zdeňa, kterou si první Kája vychová z rozmazlené holky v „polokluka“ a druhá pro své mnohé lumpárny. Od té chvíle Zdeňa funguje jako důkaz, že nejlepší pro zdraví a výchovu dítěte je přírodní způsob života, dále jako sekundant v Kájových humorných epizodách, poté jako věrná milující žena a příkladná matka. Její pevné místo v patriarchální společnosti ji povyšuje na postavu také nanejvýš příkladnou, jejímž životním cílem je najít si manžela a starat se o rodinu. Můžeme ji tak označit za postavu plochou.

Postavy rodičů (Maříků a Rédlů) fungují jako jistá dětská supervize. Předávají jim své životní zkušenosti, usměrňují je a jsou nositeli přísně katolické výchovy. Manželé Maříkovi, jsou chudí, nemají v ničem vysoké ambice a svou chudobu pragmaticky přijímají. Kája je tedy vychováván k pokoře a respektu k výše postaveným. Pro Maříkovy je důležité, aby jejich syn nevybočoval z řady a nedělal ostudu, čímž kontrastují s mnoha postavami vedlejšími (pan farář, pan řídící, ...), kterým se podařilo rozpoznat Kájovu výjimečnost a inteligenci a chtějí ji dále rozvíjet. Ani jeden z nich se dále nijak nevyvíjí. Paní lesní je původcem problémů své dcerky Zdeni a v průběhu textu prochází, stejně jako ona jistou změnou. Co se týče výchovy, silně kontrastuje s paní Maříkovou. Ze začátku je přehnaně starostlivá a dělá tak Zdeničce medvědí službu, s Kájovými metodami na její uzdravení příliš nesouhlasí, ovšem jak se postupně dcerka pod chlapcovým vedením mění k lepšímu, i ona mění svůj pohled na věc. Jistým procesem změny projde také v pátém díle, kde funguje jako negativní element poukazující na nežádoucí důsledky touhy po lepším společenském postavení. Kromě této odbočky má však v textu vesměs stejnou funkci jako maminka hajná.

Pan lesní Rédl je oproti ostatním „rodičům“ postavou specifickou. Vyčnívá svým závratným chápáním dětské duše a talentem řešit případné nepříjemné či komplikované situace s neobyčejnou lehkostí a humorem. Svým bodrým, místy až štiplavým žertováním zastupuje Káju ve schopnosti text odlehčit a harmonizovat v případech, kdy Kája tuto schopnost ztrácí. Jedná se především o poslední díly, kde jsou jeho výstupy jedním z mála svěžích a originálních aspektů. Podle Marie Šlapetové je dokonce nejlépe vykreslenou postavou ze všech dospělých aktérů.⁵⁷

⁵⁷ Šlapetová, 1997, str. 36.

Další postavy vedlejší a postavy epizodní⁵⁸ potom můžeme rozdělit na postavy pozitivní a negativní. Postavy pozitivní, mezi něž počítáme všechny Kájovy učitele, adjunkta Pavla, mistra Netrefu, všechny Týny z lesovny ad., vesměs fungují jako Kájovi dobrodinci, na kterých je demonstrováno, že člověk je za příkladné chování odměněn, a dále jako jeho průvodci životem (mistr Netrefa jej vezme do Paříže, pan Pavel se postará, aby nemusel bydlet u zlých Matochů atd.).

Negativní postavy disponují výraznou didaktickou funkcí. Právě v kontaktu s nimi Kája poznává nástrahy života a učí se s nimi vyrovnávat. Příkladem budiž starý Vinkler (příhoda s ním poučila Káju, že zbrklé chování se často nevyplácí), kovářka (učí Káju tomu, že život není vždy spravedlivý) nebo Kájovi vzdálení příbuzní Matochovi (Kájův první kontakt se skutečně zlými lidmi).

Pozitivní a negativní postavy autorka diferencovala také podle vzhledu: postavám negativním přisoudila vzhled ošumělý, neupravený, a někdy až strašidelný, postavám pozitivním naopak upravený. Z velké části věnuje pozornost kvalitě a množství zubů. Stará zlá kovářka: „*má už než jeden černý [zub] napřed a takový kejvavý*“⁵⁹ a hodná maminka naopak ukazuje „*v úsměvu bílé zuby*.“⁶⁰

Jazyk F. Háje je podle Eduarda Martina „v nejlepších místech krásný a silný, podivuhodný v dialozích, [příčemž] paní Wagnerová patřila k velkým přirozeným vypravěčům, kteří měli dar odposlechu, tímto darem upomíná na velké vypravěče venkovské prózy typu K. V. Raise.“⁶¹ Tento komentář vystihuje onen jazyk, díky kterému získává dílo na kvalitě a který využívá dětské situační komiky.⁶² Vlivem dialektu postav (jihozápadočeský jazykový areál)⁶³ a Kájovy roztomilé nevědomosti autorka vytváří humorné jazykové hříčky (Kája si spojí rým s rýmou)⁶⁴ či zkomoleniny (mikrofon je zkomolen na mlíkofoun a poté spojen s mlékem),⁶⁵ specifická venkovská mluva potom podtrhuje harmonický a idylický život na venkově. Mezi obyvateli Lážova jsou dále typická posesivní příjmení (Vojta Brabencovic, Tonda Heverkovic) a dialektismy (hajnovna, rozpíček), dále

⁵⁸ Petrů, 2000, s. 104.

⁵⁹ Háj, 1937, díl I., str. 74.

⁶⁰ Tamtéž, str. 176.

⁶¹ Martin, 1991, [dostupné online].

⁶² Kovalčík, 1992, [dostupné online].

⁶³ Tamtéž

⁶⁴ Háj, 1937, díl I., str. 148.

⁶⁵ Háj, 1937, díl II., str. 187.

germanismy (vachmajstr, biřkle, jarmark), lidové frazeologismy (sedí jako kapusta) a hojně je také využíváno oslovení teta/strejček či (v případě oslovení velmi uctivého) vzácný pán / vzácná paní. Pro mluvu dětí je (kromě komolení neznámých slov a jmen – kočárek/kučárek, Ládiček/Lávíček) typické opakování specifických frází („ju“, „vo co“) či expresivně zabarvené výroky (zaklejšvat, břískat). Ke specifikaci postav pak autorka využívá jejich pojmenování, kdy klepně kovářce přisoudí rodné jméno Vočumulová, váženému bratru pana lesního křestní jméno Pantaleón atd.⁶⁶ Kromě zdařilého užití těchto jazykových prostředků autorka ovšem v ŠKM představila i druhou stránku jejich stylistických schopností, které jsou často nepřesvědčivé, a to především v některých idylických přírodních pasážích, kde je hojně využíváno neuměleckých kliše.⁶⁷ Specifickou jazykovou částí je pak dějový úsek s panem Karbulkou, jenž si zakládal na „vybrané mluvě“⁶⁸ a snažil se u obyvatel samot změnit jejich řečový úzus (marně). Jeho přehnaně vzletný jazyk působí sice humorným dojmem, v kontrastu s ideálními postavami ze samot, které tento jazyk spíše odsuzovaly, než přejímaly, je ovšem prezentován jako humorný prvek s pejorativním podbarvením: „*Ó synu otcův, příliš prudkou jeví se tvá řeč! [...] Zdehle jsou peníze za měsíc. [...] Ždámť si stravy mléčné, zeleninové, mléka, chleba doma tvořeného et cetera.*“; „*Říká mi »synocůf« a má nejspíš dceru. Povídal »e céra«. Říkal naši mamince, že je paní hajného zdechle mechle, ‘vypovídal Kája jedním dechem.*“⁶⁹

3.1 Osudy díla

Marie Wágnerová nebyla (jak již bylo řečeno) profesionální autorkou a k úspěchu přišla spíše náhodou (svůj literární úspěch zaznamenala až krátce před čtyřicátkou). Pravděpodobně z těchto důvodů a kvůli faktu, že nepatřila mezi velmi pořádné a organizované osoby, jsou osudy jejího díla zčásti zamlžené, čemuž dopomohla i skutečnost, že zemřela nedlouho po zaznamenání Kájova úspěchu a nemohla tak jeho vydávání kontrolovat. Informace o knižních vydáních ŠKM či o vydávání díla na pokračování v periodikách nejsou v současnosti zdaleka

⁶⁶ Srov. Kovalčík, 1992, [dostupné online].

⁶⁷ Tamtéž

⁶⁸ Háj, 1937, díl III., str. 87.

⁶⁹ Tamtéž, str. 88.

kompletní ani jednotné, přesto se v této kapitole pokusíme poskytnout co nejucelenější pohled na osudy ŠKM od jeho raného vzniku až do současnosti.

O díle Školák Kája Mařík se říká, že se „narodil na chodníku před mníšeckou farou“,⁷⁰ neboť Wagnerová z otevřeného okna pozorovala děti, jak jdou do školy a ze školy a jejich chování a řeč poté sloužily jako inspirace k ucelení Kájovy postavy a jeho příhod.⁷¹ Jak již bylo řečeno, ŠKM vznikl především za pomoci dvou mužů: faráře Rause a pátera Masáka. Zatímco Raus se zasloužil o přepis a posílání textů redaktorům a vydavatelům, páter Masák poskytl autorce prostor pro první publikaci Kájových příběhů, a to v již zmíněném Andělu strážném (byl jeho redaktorem), kde vycházel na pokračování. Knižně potom cyklus vycházel v Občanské tiskárně v Brně v letech 1926–1931.

Na rozdíl od situace české literatury na přelomu 19. a 20. století, kdy se populární literatura neseperovala od literatury „velké“,⁷² po První světové válce se situace změnila, když „[d]ožila obrozenecká představa lidové četby jako nástroje zušlechtování mas a na knižní trh se bezostyšně začalo drát čtivo ryze zábavného charakteru [...]“.⁷³ V dětské literatuře se rovněž upouštělo od mravoučného čtení a literatury „dobrých příkladů“ 19. století, a přestože dlouho zůstávala na pomezí literatury a beletrie,⁷⁴ vlastní literární tvorba byla už mnohem pevněji spojena s dobovými uměleckými proudy než s pedagogickým snažením.⁷⁵ Idylické a silně mravoučné pojetí ŠKM tak nenásledovalo nově se stanovující podobu dětské literatury, nýbrž se přiklánělo spíše k východiskům 19. století. Přestože bylo dílo kritikou označováno za přehnaně idylický „kýč, literární brak, nepodařenou pohádku nebo dílo omezené naivity či přehnané idyly“,⁷⁶ stalo se naprostým bestselerem. Jeho obliba u čtenářů byla tak nesmírná, že byla kritika nucena zvolit jinou taktiku a začít ŠKM ignorovat⁷⁷ a později podle historika Antonína Krásy „oficialita připustila, že [...] první čtyři díly Káji snesou měřítko kvality.“⁷⁸ Ty totiž

⁷⁰ Radkovičová, 1997, str. 112.

⁷¹ Tamtéž

⁷² Mocná, 1996, str. 34.

⁷³ Tamtéž

⁷⁴ Blažíček a kol., 1995, str. 77.

⁷⁵ Tamtéž, str. 257.

⁷⁶ Krása, 1997, str. 101.

⁷⁷ Tamtéž

⁷⁸ Tamtéž, str. 102.

Wágnerová psala pro potěšení, zatímco ostatní díly již vznikaly na žádost čtenářů a nakladatelů,⁷⁹ a to pod zkráceným názvem *Kája Mařík*.

Dílo zaznamenalo obrovský komerční úspěch a sympatický Kája si našel místo i v srdcích nekatolických čtenářů, a dokonce u našich zahraničních sousedů. Masák vedl jednání s Towarzystwem Polsko-Czechoslowackim v Krakově o překladu díla do polštiny, který však nakonec nebyl z časových důvodů realizován, neboť autorka zemřela dříve, než se s Poláky stačila domluvit na konkrétních podmínkách. Dílo bylo však přeloženo alespoň do slovenštiny a vydáno nákladem J. Birnbauma v Banské Brtnici, kde autorka před smrtí pobývala.

Velký úspěch Kájových příhod měl za následek jejich nekontrolovatelné vydávání (někdy v několika nakladatelstvích najednou) takového rozsahu, že dnes již nelze spolehlivě zjistit, kolikrát byla jaká z knih vydána (kromě ŠKM se jedná i o „kájovské“ dodatky a Řídících Márinku).⁸⁰ V době před rokem 1948 je tedy kromě prvního vydání známo vydání (celého cyklu) z roku 1933, dále z let 1937–1938, a to opět v Občanské tiskárně v Brně. Některé zdroje dále uvádějí jeho opětovné vydání ve stejné tiskárně o necelých pět let později (1942–1943) a potom v roce 1948 ve zkráceném vydání (do V. dílu).

Po roce 1948 se však situace v české literatuře změnila.⁸¹ Autorka byla pro své katolické zaměření spolu s mnoha dalšími zakázána, a (jak již bylo řečeno) byla dokonce totalizátory zařazena mezi autory pro režim nejnebezpečnější (viz výše). I přesto, že se o ní 40 let nesmělo hovořit, si však své čtenáře udržela, což maříkoložka Marie Šlapetová, povoláním učitelka, dokládá na základě zkušenosti s vlastními žáky, v jejichž knihovnách Kája skoro bez výjimky nechyběl a pokud ano, půjčovali si ho od známých nebo sháněli přes inzerát.⁸²

S jistým rozvolněním před rokem 1968 přišla na autorku opět řeč. Nejprve se v periodiku Lidová demokracie objevil článek odhalující Marii Wagnerovou jako skutečnou autorku ŠKM (fakt, že je jméno Felix Háj pseudonymem, dosud nebyl příliš znám) a Mníšek pod Brdy jako Lážov. Dále se Kája Mařík v letech 1968–1969 objevil v časopise Naše rodina jako čtení na pokračování, a dokonce se připravovalo subskripční vydání prvních tří dílů cyklu v nakladatelství Vyšehrad

⁷⁹ Tamtéž

⁸⁰ Krása, 1997, str. 96.

⁸¹ Lehár, 2004, str. 716.

⁸² Šlapetová, 1995, str.10.

(edice Zlatý kolovrat) v Praze (vydání však bylo pravděpodobně z politických důvodů okleštěno o epizodní postavy chudých, kterých se Kája vždy ujímal a o další jeho epizody).⁸³ Jak se ovšem dá předpokládat, po roce 1968 se Wágnerová opět stala nežádoucí autorkou, a tak byl tento 80tisícový náklad z let 1969–1970 shromážděn na zámku ve Vinoři a dán do stoupy.⁸⁴

Mohlo by se zdát, že Kája Mařík odpočíval v knihovnách jeho věrných čtenářů až do doby polistopadové, ovšem není to tak docela pravda. ŠKM se sice dalšího vydání v Čechách skutečně dočkal až po roce 1989, ovšem velký zájem o něj se podle Krásky probudil již kolem roku 1975, kdy se do Mníšku začali sjíždět nadšenci pátrající po stopách skutečného Káji či písíci dotazy na jeho hájovnu nebo na školu, kterou navštěvoval. Antonín Krása, který byl ve městě knihovníkem se tedy zhostil nelehkého úkolu vyhovět požadavkům těchto nadšenců a zjistit o Kájovi a jeho autorce co možná nejvíce informací. Z mnoha Kájových „fanoušků“ se poté vyfiltrovalo cca patnáct dalších „znalců“, kteří spolu s Krásou vytvořili jistý spolek (později pojmenovaný jako klub maříkologů).⁸⁵ Jejich údělem byla snaha „na základě výpovědí pamětníků, korespondence, kroniky a dalších pramenů [...] objevovat v ‚knížce generací‘, realie a fikce, poměřovat literární výpověď se skutečným životem tehdejšího Podbrdská a hledat živé předlohy knižních postav.“⁸⁶ Kromě tohoto velkého zájmu zaznamenal ŠKM další úspěch, když byl polovině osmdesátých let vydán v exilovém nakladatelství Dialog ve Frankfurtu nad Mohanem.⁸⁷

Doba polistopadová je pro Káju Maříka dobou úspěchu, neboť jeho jméno bylo slyšet z mnoha koutů současné literární scény. Ve velkém množství periodik se na toto téma objevuje nemálo článků (Květy, Zlatý máj, Čtenář aj.). V roce 1990 vyšel v periodiku Naše Rodina příspěvek herečky a spisovatelky Ivanky Deváté *At' žije Kája Mařík*,⁸⁸ který vedl k oficiálnímu založení klubu maříkologů a k rozšíření jeho řad (přidala se Devátá a další). V témže roce v něm ovšem téměř po 20 letech vychází na pokračování sám ŠKM, a to až do roku 1992. Současně Kája Mařík vychází v TJ Bohemians, edice Klokan (1990–1991) a v nakladatelství

⁸³ Školák Kája Mařík, dostupné z:

http://skolakkajamarik.cz/?Rom%E1n:P%F8ehled_nov%FDch_vyd%E1n%ED

⁸⁴ Krása, 1997, str. 101.

⁸⁵ Krása, 1997, str. 76–77.

⁸⁶ Levý, 1994, s. 2.

⁸⁷ Gutnorád, 1995, str. 68.

⁸⁸ Devátá, 1990, str. 10

„VD“ – Drábek jako jeho první publikace (1991). Tato dvě vydání jsou diametrálně odlišná: zatímco vydání Vlastimila Drábka bylo ponecháno v původním znění, a dokonce s původními ilustracemi, známější vydání nakladatelství TJ Bohemians vyšlo v jazykové úpravě P. Kettnera.⁸⁹ Právě kvůli tomuto počínu byl návrat Káji Mařika zastřen jistým stínem, neboť Kettnerova „chytrá“ úprava byla hodnocena jako nešťastná a necitlivá, která z textu smazala autorčin krásný jazyk a vynechala právě to, co dělá Káju Kájou. Podle Marie Šlapetové panoval tento názor mezi většinou ctitelů ŠKM.⁹⁰ Vladimír Nezkusil se k této úpravě vyjádřil naopak pozitivně, když napsal, že si Kettner „počínal tak ohleduplně, když zbavoval předlohu dobově omezených rysů, že rovněž dnešním dětem vložil do rukou v zásadě totéž, nad čím jsme své čtenářské chvíle v dětství trávili také my.“⁹¹ O dva roky později pak spatřila světlo světa slovenská publikace Študent Kajo Mařík vydaná Spolkom svätého Vojtecha (SSV) v roce 1995.

Po roce 2000 byl o Káju stále velký zájem, na který nakladatelství Vyšehrad v Praze reagovalo přetiskem prvních čtyř dílů Káji z roku 1968–1969. Toto vydání poté v roce 2006 využilo a přetisklo nakladatelství levné knihy. Ve stejném roce dále vydalo nakladatelství XYZ první díl cyklu, další díly však už nezpracovalo.⁹² Nejnovějších vydání se v roce 2010 zhostilo Ottovo nakladatelství, které publikovalo celý cyklus ve třech svazcích⁹³ a o rok později pak Popron music & publishing. Téma Káji Mařika se soustavně (i když už ne tak hojně) objevuje v různých periodikách, z nichž lze jmenovat například Prostor, Večerník Praha či Tvar.

⁸⁹ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

⁹⁰ Šlapetová, 1997, str. 16.

⁹¹ Nezkusil, 1991/1992 [dostupné online].

⁹² Nakladatelství XYZ, dostupné z: <http://www.xyz.cz/skolak-kaja-marik/>

⁹³ Ottovo nakladatelství, dostupné z: <https://www.ottovo-nakladatelstvi.cz/vyhledavani/?q=%C5%A1kol%C3%A1k%20k%C3%A1ja%20ma%C5%99%C3%ADk>

4 Idyla

Bělíček idylu ve Slovníku literárních pojmů definuje mimo jiné jako báseň, jež ztělesňuje ideál touhy po klidném venkovském životě a která je založena na oslavě přírody a přírodního okamžiku.⁹⁴ Mocná ji potom prezentuje jako „básnický nebo prozaický obraz poklidného života ve stabilním světě založeném na tradičních hodnotách rodiny, práce a lásky.“⁹⁵ v širším pojetí pak jako „harmonický koncept světa a lidské existence“⁹⁶ a Janáčková jako „převlečenou lidskou touhou sebrat se a uprchnout z vřavy světa do vysněného edenu, do ráje, který existuje jen v představách a jemuž kostým venkovana, kulisa luk a lesů a dialog propůjčují zdání skutečna.“⁹⁷

Pro tento žánr, který je jedním z nejstarších literárních žánrů vůbec (jeho počátky můžeme hledat až v antice), je typický stylizovaný idylický svět (průzračný, jednoduchý a pochopitelný mikrokosmos),⁹⁸ který musí být bezpečný, stabilní a musí jeho obyvatelům poskytovat tradiční jistoty. Jedná se tedy o jistý idylický „protisvět“ k neuspokojivé skutečnosti.⁹⁹ Zdrojem této stability je kromě jiného jeho organická vazba k jednomu místu,¹⁰⁰ se kterým by měl být jeho autor maximálně ztotožněn,¹⁰¹ přičemž většinou je uplatňováno „všeobecné paradigma vytuouženého venkova a města jako postrachu.“¹⁰² V případě, že je tedy toto místo zasazené na venkov (vesnice, maloměsto nezasažené moderním civilizačním ruchem, ...), silně kontrastuje s prostředím „nepřátelského“ města, a naopak reflektuje harmonické soužití s přírodou, které je demonstrováno například lehce zvlněným reliéfem plným známých cest – podle Málka je idyla touto protikladností dokonce přímo určována¹⁰³ a oživuje tak mýtus prostého venkovského lidu jako „zdravého jádra národa.“¹⁰⁴ Toto místo je lokací malou, naprosto soběstačnou a s minimem vazeb na své širší okolí. Na základě toho mají mezi sebou lidé, kteří jsou tohoto malého světa součástí, přirozené vztahy (často rodinné), které evokují

⁹⁴ Bělíček, 1984, str. 147.

⁹⁵ Mocná, 2004, str. 276.

⁹⁶ Tamtéž

⁹⁷ Janáčková, 1986, str. 525.

⁹⁸ Schultzeová, Skalickyová, 2003, str. 673.

⁹⁹ Málek, 2003, str. 190.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 212.

¹⁰¹ Mocná, 2002, str. 88.

¹⁰² Schultzeová, Skalickyová, 2003, str. 677.

¹⁰³ Málek, 2003, str. 206.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 190.

patriarchální venkovské společenství. Toto idylické rodinné společenství funguje podle Schultzeové a Skalickyové v 18. a 19. století jako český vzorec národní identity, pro niž je typická morální dokonalost a příkladnost, se kterou žádné jiné společenství nemůže soupeřit.¹⁰⁵ V žánru idyly je ovšem možné zasadit toto místo i do městského prostředí. V tomto případě se omezuje především na interiéry (idylický dům) a obecně na sféru soukromého života, zejména pak na trávení volného času. Aby se idyla v tomto moderním světě přiblížila ideálu celistvého a nezmechanizovaného života, projevuje sklon ke vzpomínkové perspektivě za využití dětského vidění.

Čas je v idyle pojat jako cyklus zachytávající každodennost idylického světa, během níž dochází k periodickému střídání všedních pracovních dnů a svátků (lineární čas je v tomto případě potlačen). Zobrazuje obyčejný život, který je prost dramatických událostí, jež by narušovaly jeho pravidelný cyklus. Tento cyklický princip pak evokuje pozastavení, či dokonce zrušení času a přesouvá idylický svět do jistého ahistorického bezčasí. Nejedná se o negativní stereotypní jev, ale demonstruje pozitivní roli řádu, který přináší obyvatelům klid a harmonii a je utvrzován poetizací a až ritualizací těch nejobyčejnějších úkonů, které poté se svátečními aspekty tohoto cyklu „splývají do jednotného obrazu harmonického života“.¹⁰⁶

Idylické společenství je ze sociálního hlediska velmi stabilní, přesto však umožňuje postup na společenském žebříčku. Postavami zasazovanými do idylického světa jsou často lidumilní šlechtici nebo vzorní hospodáři. Případné společenské či jiné problémy jsou pro idylu nežádoucí, a proto je jejím účelem tyto problémy harmonizovat.¹⁰⁷

Nejčastějšími motivy, jichž idyla využívá, je již zmíněný vztah k přírodě a dále motivy v elementární rovině lidské existence, tedy nové rodiny a jejich zakládání spojené s přiváděním dětí na svět, dále kolektivní stolování či práce¹⁰⁸ – Bachtin k tomuto výčtu připojuje navíc milostnou lásku, která se ovšem v idyle (podobně jako projevy všednosti) zásadně eufemizuje¹⁰⁹ a Kusáková potom motiv pláče a slz.¹¹⁰

¹⁰⁵ Schultzeová, Skalickyová, 2003, str. 666–667.

¹⁰⁶ Mocná, 2004, str. 275.

¹⁰⁷ Mocná, 2002, str. 81.

¹⁰⁸ Mocná, 2004, str. 275.

¹⁰⁹ Bachtin, 1980, str. 347–349.

¹¹⁰ Kusáková, 1999, str. 78.

V české literatuře se idyla začala objevovat již v časech baroka, velmi oblíbenou se poté stala v počátcích národního obrození.¹¹¹ V druhé polovině 19. století se však již připouští ne v čisté, ale pouze smíšené podobě,¹¹² přičemž byla podle Mocné na konci 19. století vlivem nástupu deziluzivního realismu a dalších nových uměleckých směrů vytlačena do populární kultury, kde byl oblíben především typ úsměvné rodinné kroniky seriálového typu. Ve 20. století byly prováděny pokusy o její uměleckou rehabilitaci (Holeček – *Naši*, Baar – *Jan Cimburá*),¹¹³ ovšem žánr se spíše nepěstoval. I přesto ji však Schultzeová a Skalickyová zařazují mezi žánry, jež v české literatuře 19. a 20. století nabyly statut kulturní poetiky a staly se součástí inventáře vytvářejícího český kulturní text.¹¹⁴

¹¹¹ Mocná, 2004, str. 275.

¹¹² Janáčková, 1986, str. 522.

¹¹³ Mocná, 2004, str. 275–276.

¹¹⁴ Schultzeová, Skalickyová, 2003, str. 671.

5 Idyla v ŠKM

Dětská tvorba Marie Wáagnerové (především cyklus ŠKM) je velmi silně idylicky laděna, za což si vysloužila ostrou kritiku, která tvrdila, že je dílo idylické až přehnaně, a autorka se tak vyhýbá skutečným životním problémům,¹¹⁵ ale i velkou oblibu čtenářů: „Humorné nezbednictví dětských protagonistů zasazené do harmonického rodinného prostředí a idylicky zobrazený život na venkově získaly tomuto dílu dlouholetou čtenářskou popularitu.“¹¹⁶

Ať je však tato „kájovská“ idyla vnímána jako jedna z hlavních příčin degradace umělecké hodnoty díla, nebo jako harmonizující prvek, jež čtenářům poskytuje únik od tíživé reality světa, jedná se o jeden z jeho stěžejních znaků, a zaslouží si proto podrobnější analýzu. Tato kapitola se tak bude věnovat větším či menším projevům idyly napříč celým sedmidílným cyklem.

5.1 Stabilní idylický svět

Svět dětské Arkádie,¹¹⁷ ve kterém žije Kája Mařík a jeho rodina i přátelé nese snad všechny znaky idylického světa definovaného Mocnou.¹¹⁸ Je stabilní, bezpečný a poskytuje jistoty tradičních hodnot rodiny, práce a lásky.

Svět, který je bytostně stabilní, musí poskytovat jistotu dodržení tradičních hodnot, neboť jen v tom případě může plně evokovat pocit bezpečí. Samotný pocit bezpečí je v Maslowově pyramidě lidských potřeb¹¹⁹ umístěn na druhém místě za potřebami fyziologickými. Je tedy jednou z nejzákladnějších potřeb lidského života a jeho přítomnost je jedním z elementárních kamenů lidské spokojenosti. Ve chvíli, kdy je potřeba bezpečí naplněna, začnou vyvstávat potřeby lásky, přijetí a sounáležitosti,¹²⁰ které jsou pro udržení idylického světa také klíčové (potřeby úcty, uznání a seberealizace jsou však v idylickém světě spíše potlačeny), a jistota, že budou tyto hodnoty v tomto světě přítomny, opět

¹¹⁵ Srov. Mazáčová, 1993, str. 28.; Chaloupka, Voráček, 1984, str. 311.

¹¹⁶ Šubrtová, 1995, str. 9.

¹¹⁷ Málek, 2003, str. 197.

¹¹⁸ Mocná, 2004, str. 275.

¹¹⁹ Maslow, 2014, str. 40–54.

¹²⁰ Tamtéž

evokuje pocit bezpečí. Toto bezpečí bychom tedy mohli považovat za nositele většiny ostatních znaků idylického světa.

Ve světě Káji Maříka je pocit bezpečí vyvoláván především hluboce zakořeněnými rodinnými vztahy, jež jsou zároveň provázány s náboženskou perspektivou, a tím i jistotou Božího dohledu. Rodiče (především maminka) jsou pod Bohem ta největší autorita. Předávají nábožensky podbarvenou morální moudrost i cenné životní zkušenosti úzce spojené s životem v lese a vztahem k přírodě. Hlavnímu hrdinovi tak poskytují pevný řád a existenční jistotu bezpečného světa s nimi v jeho středu. Kája ke své mamince tolik vzhlíží, že ji v některých případech až sakralizuje: „*Pan farář mu dal obrázek [...], Kája si sedl na pařez [...], blaženě se usmál. [...] Anděl strážný je na něm namalován. [...] A ten anděl strážný měl takové krásné oči, jaké Kája už někde viděl [...]. ,Maminka má zrovna takové oči.‘ [...], Chci vědět, jestli máte také křídla, maminko.‘ [...] Kája přece usínal v přesvědčení, že mamince asi brzy křídla narostou. Vždyť hladil cosi tvrdého pod jejími rameny.*“¹²¹ čímž dochází k propojení náboženské a rodinné složky. Ona je, která má na vše řešení a vždy se na ni lze spolehnout, a proto je díky ní a její lásce ke Kájovi v jeho světě bezpečno: „*Pan učitel se smál a ptal se: ,Jestlipak by tě, Kájo, maminka prodala?‘ [...] před jeho sklopenýma očima se ukázala maminka, ta jeho maminka, jediná na světě [...]. Ale v tu chvíli ji viděl před sebou, jak dnes ráno se k němu skláněla [...]. Zdvihl oči, které už už se chtěly naplnit slzami, a s úsměvem řekl: ,Ba ne, pane učiteli, naše maminka by mne neprodala ani za kolik padesátek.*“¹²² Kromě maminky má na Káju podobný vliv pouze Zdeňa, a to až ve chvíli, kdy se z pouhé dětské kamarádky stává jeho láska: „*A přece ta slečinka, neteř panina, Lola jí říkali, takové divné řeči s ním začínala, až mu bylo horko ve tvářích a jen utéci hleděl. ,Co by tomu řekla maminka a co by řekla Zdeňa?‘ povídal si, když po schodech dolů běžel.*“¹²³ S tatínkem naproti tomu Kája tak blízký vztah nemá a vnímá jej spíše jako tichou sílu, která se projevuje jen v krajních situacích: „*S tatínkem nejsou žerty, to je jisté. A maminka bez tatínka nic neudělá, to ví dávno.*“¹²⁴ Zároveň je ovšem v knize vykreslen jako příkladný a svědomitý hajný, který udržuje v bezpečí

¹²¹ Háj, 1937, díl I., str. 31–32.

¹²² Háj, 1937, díl III., str. 100.

¹²³ Háj, 1937, díl V., str. 11.

¹²⁴ Háj, 1937, díl I., str. 7.

lesy a všechny jeho obyvatele, díky čemuž k němu jeho syn vzhlíží: „*Náš tatínek by se nedal. Ten má flintu. Maminku by možná nabral, protože ta se flinty bojí, a tatínek ji dává vysoko nad dveře a říká: ‚Jakživ to, Kájo, do ruky neber!‘ — A já, já bych utek.*“¹²⁵

Přestože hodnota rodiny má v Kájově idylickém světě klíčovou roli, stojí nad ní silná víra v Boha a jistota, že se vše děje z jeho vůle. I zde je silně evokován pocit bezpečí, neboť se postavy vkládají do Božích rukou s tím, že jeho záměr s nimi je vždy správný a strach z budoucnosti je tedy irelevantní: „*Inu, všelijak Pán Bůh rozděljuje své dary. Chtěl bych být raději posledním hajným na svém panství a mít zdravé děti, než bohatým knížetem s ubohým Leonkem. No, proti Božím úradkům není možno revoltovat.*“;¹²⁶ případně závisí na tom, zda jedinec správně plní své křesťanské povinnosti: „*Naše maminka říká, když jsem byl maličký jako Marjánka tetovic, že jsem zle stonal; ale ona že se pořád modlila k Matce Boží a slíbila, uzdravím-li se, že každý den pětkrát Zdravas ke cti a chvále [...] Pořád se modlila, až jednou tatínek se rozstonal a ona u něho ponocovala už kolikátou noc. Usnula na židli jednou bez těch Zdravasů, [...]. Zdálo se jí, že kdosi lehce dotýká se jejího čela a čísi sladký hlas že říká: ‚Ještě jsi se nepomodlila, co jsi slíbila.‘ Vtom se probudila, pomodlila, a tatínek usnul a druhý den už mu bylo lepší.*“¹²⁷

Bez přílišných vazeb na náboženskou perspektivu hrají ve stabilitě Kájova světa důležitou roli existenční jistoty brdské lesy a harmonická příroda obecně. Lesy jsou pro všechny obyvatele lážovských samot jistotou domova a živobytí. Pan lesní a hajný, kteří v lesích uplatňují své zaměstnání a mají k nim tak přirozeně silný vztah: „*Ju, pane loupežník, náš tatínek má dříví spočítané. Jemu se neztratí ani poleno.*“;¹²⁸ svou úctu k lesům a vědomosti o nich předávají dětem, jejichž silná vazba na ně a láska k nim je v díle vykreslena nejvýrazněji: „*Les je náš živitel a dává nám tolik, že to sami nespotřebujeme. Ať jsou to jahody, maliny, houby, borůvky, trochu květů ze zahrady s lesní zelení, ať trochu medu, kousek másla, pár vajíček. Říkají v městě, že žloutky našich slepic těsto zrovna obarví.*“¹²⁹

¹²⁵ Tamtéž, str. 23.

¹²⁶ Háj, 1937, díl III., str. 63.

¹²⁷ Háj, 1937, díl II., str. 260.

¹²⁸ Háj, 1937, díl III., str. 59.

¹²⁹ Háj, 1937, díl I., str. 205

5.2 Prostředí

Na tyto lesy a na blízký Lážov je Hájův idylický svět navázán jako na výchozí jednotnou lokaci, jež je naprosto soběstačná a má minimální vazby s okolním světem.¹³⁰ I přesto, že se od poloviny cyklu významná část děje odehrává na jiných místech (Praha, chvalínský klášter, Paříž, Šumava, Slovensko ad.), ponechává autorka Lážovu roli výchozí a primární idylické lokace, která kontrastuje s ostatními (především městskými) místy Kájova a Zdenina pobytu: „Byli v Paříži už deset dní. Oba už byli znaveni. Nechtěli si říci, že se jim zastesklo po průsekách a brdských lesích, ale cítili to oba.“¹³¹ „Podíval se oknem. Šeré vysoké domy cize se na něj dívaly. A až tam nad nimi byl jasný pruh od sluníčka. Díval se oknem na všechny strany a vrtěl hlavičkou: ‚Maminko, lesy tu nejsou? Já bych tu umřel jako nic. Maminko, pojďme domů!‘“¹³² Tato vedoucí role byla Lážovu nepochybně přisouzena díky autorčině silné vazbě k jejímu rodnému městu, které s Lážovem ztotožnila (koneckonců podle Mocné je pro vznik idylického místa silná autorova vazba k němu žádoucí)¹³³ a vyjádřila tak svou lásku k rodnému kraji: „Lážov ležel před nimi krásný, nezapomenutelný, s tmavou zelení kaštanových alejí skoro uprostřed. Tam vpravo světlila se cesta v ‚lipkách‘. Ale nebyly to lipky, byly to staleté lípy, leckde vichry nakřivené, ale krásné, lákavé, vábící do daleka sladkou vůní rozpuklých květů. Běžely dvěma rovnými řadami od haltýře až k červené cestě pod Skalku.“¹³⁴

V textu se ovšem objevuje ještě jedno místo, které nese (byť ne tak silně) stopy autorčiny tendence zasazovat svůj idylický svět do oblíbených míst, a tím je Kájův a Zdenin pobyt na blíže nespecifikovaném místě na Slovensku, kde ona sama pobývala a prožila tam šťastné období: „A děti, jak už nevděčnými bývají, říkaly si ve vlaku: ‚U nás je to moc hezké, ale teď jedeme zas domů [na Slovensko].‘“¹³⁵ Mladým manželům dokonce přisoudila lásku k „bílému

¹³⁰ Lážov (Mníšek pod Brdy) se nachází necelých 30 km od Prahy, a přesto tam většina jeho obyvatel nikdy nebyla a jejím novotám se vyhýbá.

¹³¹ Háj, 1938, díl VI., str. 22.

¹³² Háj, 1937, díl I., str. 223.

¹³³ Mocná, 2004, str. 275.

¹³⁴ Háj, 1937, díl III., str. 118.

¹³⁵ Háj, 1938, díl VI., str. 156.

sportu“ (lyžování), který si právě na Slovensku zamilovala: „Zdeňka hned poznala jedinečnou krásu bílého sportu. Nesjížděli s můstků, nesjížděli s příkrých vrchů. Proto se Zdeně lyžaření tolik zalíbilo, že nedočkavě vyčkávala Kájova volného času.“¹³⁶

5.3 Čas

Dalším znakem idyly, který je možno v díle detekovat, je cyklické pojetí času podobající se až ahistorickému bezčasí, jež využívá tradičních opozičních znaků (den/noc, střídání ročních období, pracovní dny/svátky) a vyvaruje se dramatických událostí narušujících jeho periodičnost. Čas v ŠKM však současně silně osciluje s časem lineárním, který umožňuje zachycení Kájova dospívání od prvního školního dne po vlastní založení rodiny. Pokud bychom cyklický, stále se opakující čas pojali jako uzavřenou kružnici a postavili ji do koherentní pozice s lineární časovou osou, mohli bychom čas v ŠKM definovat jako čas spirálovitý. Idylický svět díla tak disponuje nástrojem, který svou cykličností nastoluje řád a tradiční jistoty a zároveň jistou svěží hybností poskytuje dílu určitý dějový spád.

Cyklicky je zde různými způsoby zobrazován převážně rok, který je možné sledovat především během prvních čtyř dílů a jehož zobrazení mají kromě jiného i didaktickou funkci. Primárně můžeme v celém díle sledovat jeho průběh pomocí zakotvení jednotlivých Kájových epizod do konkrétních měsíců či ročních období: „V únoru ulehl ztuha sníh. Byl lepší než ten prosincový.“¹³⁷ „Když březen rozplakaně se zadíval na krajinu, přestalo sáňkování.“¹³⁸ „Že musím do školy, maminko, a v lese už začíná jaro.“¹³⁹ „Byl květen asi v polovici, kdy Kája ve škole zaslechl podivné nové slovo.“¹⁴⁰ „„Samé čárky tam jsou, ale to je jedno. Jen když už jsou prázdniny.‘ To bylo posledního června.“¹⁴¹

Další způsoby zobrazení ročního cyklu se již mění na základě spirály, přičemž každý další závit je zaměřen na jinou demonstraci tohoto cyklu. První

¹³⁶ Tamtéž, str. 61.

¹³⁷ Háj, 1937, díl I., str. 55.

¹³⁸ Tamtéž, str. 57.

¹³⁹ Tamtéž, str. 63.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 64.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 130.

díl klade důraz na český rok na základě seznámení čtenářů s náboženskými tradicemi a svátky, viz kapitoly: Příhoda s rozinkami a Štědrý den, Jak Kája „vykuřoval“, Putování s hromničkou, Popeleční středa, Kája a Zdeňka jdou na „kočičky“, Květná neděle, Začátek pašijového týdne, Velký pátek, Bílá sobota, Vzkříšení, Boží tělo či Poutníci jedou na Svatou Horu. Tento díl však končí letními prázdninami, a tak průběh roku pokračuje druhým dílem a je završen dílem třetím.

Druhý díl má nejednotnou formu zobrazení ročního cyklu, a tak se můžeme setkat s jeho vyjádřením pomocí tradičních lážovských (mníšeckých) událostí: Skalecká pout' (pořádá se dodnes),¹⁴² jarmark, posvícení, dětské divadlo; dále událostí a aktivit spjatých s konkrétním ročním obdobím: zrání jahod, práce na poli, konec prázdnin a začátek školního roku; počasí typického pro konkrétní roční období: „*Sluníčko se opíralo o pole a žhnulo, ale práce ubývalo až radost.*“;¹⁴³ „*Dni zčerstva běžely. Noci byly jako píď, časně sluníčko vstávalo, pozdě chodilo spát.*“;¹⁴⁴ „*Proto je pošmourno, proto pořád prší, že musejí děti do školy.*“;¹⁴⁵ „*Od Baby foukal divný vítr. Kája se po něm obrátil: ‚Ty bys také ještě mohl pár týdnů spáti! Ty foukáš až k Dušičkám!‘ Sluníčko zas už bylo takové, jak Kája řekl, ‚vůbec nedomrlé‘, jako by chtělo a zas ne.*“¹⁴⁶; či akcí připravovaných delší dobu a umožňujících tak čtenáři odhadovat časové umístění v roce podle toho, jak přípravy na akci postupovaly: Týny svatba.

Také třetí díl je věrný spirálovitému pojetí času. Časová určení se v něm objevují v rámci tradičních či nárazových vesnických i rodinných událostí a aktivit: zabijačka, karneval, prodej chvojí, apríl, pálení čarodějnic, ubytování „lufťáků“ (letní host [z města] na dovolené [na venkově])¹⁴⁷ na letních bytech, vyžínání trávy, svátek pana lesního, pražské procesí, žně ad.

Časová určení čtvrtého dílu jsou z velké části stejná jako v dílech předchozích (náboženské svátky, roční období, počasí), ovšem zahrnují také události související s Kájovým pobytem v Praze. Zařazení do konkrétního období v roce se tedy odvíjí od jeho studia (přijímacích zkoušek, vysvědčení ad.) či od tzv. „strejčka s růžemi“ (pouličního prodáváče květin), který časová

¹⁴² Mníšek pod Brdy, dostupné z: <https://www.mnisek.cz/volny-cas/kalendar-akci/>

¹⁴³ Háj, 1937, díl II., str. 83.

¹⁴⁴ Tamtéž, str. 143.

¹⁴⁵ Tamtéž, str. 233.

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 265–266.

¹⁴⁷ ASCS, dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=luf%C5%A5%C3%A1k>

období určoval podle květin, které zrovna prodával: „*Strejček ,s růžemi‘ prodával už nefalšované fialky a petrklíče.*“¹⁴⁸ Pátý až sedmý díl cyklu se již zaměřuje spíše na dějovou stránku, čímž je cyklický čas spíše upozaděn. Stále je ovšem jeho přítomnost v menší míře patrná díky zobrazení hlavních náboženských svátků (Vánoce, Velikonoce) či střídání ročních období.

5.4 Postavy

Demonstrace společnosti idylického světa má být podle Mocné velmi stabilní a její členové mají být spokojeni se svým sociálním statutem. V ŠKM se tato společnost výrazně projevuje především v uzavřeném společenství z lázovských samot, je ovšem patrná i mezi obyvateli Lážova. Jsou pro ni charakteristické příkladné postavy, které svými idylickými vztahy evokují patriarchální venkovské společenství a se kterými kontrastují postavy negativní, případně ojedinělé výstupy postav pozitivních porušující stabilitu společenství a poukazující na možné morální poklesky jako na odstrašující příklad. Podle Mocné by měly být takové problémy v idylickém prostředí harmonizovány, v tomto případě se však zdá, že jich autorka využila k morální osvětě čtenáře, která je v díle silně zastoupena.¹⁴⁹

Za nej příkladnější a nejideálnější postavu je považován Kája, a to od začátku cyklu až do jeho konce.¹⁵⁰ Nejdříve je vykreslen jako inteligentní, zdravý a hravý kluk s jedinečně čistým srdcem: „*Za nic na světě bych nevezal od cesty [...]. Tolikhle peněz vzít nemohu, ale víte, co? Dejte mi šesták! Položím jej na oltář a pomodlím se za vás, ju?*“ *Pohled jeho byl tak srdečný a pravdivý, že pán několikrát prudce zamrkal, jak by chtěl potlačit slzu [...]*“¹⁵¹ dále jako inteligentní a nadaný student: „*Prohlížela si maminka hajná vysvědčení, četla zdola nahoru a shora dolů, ale ať četla jakkoli, pořád jen samé ,výborné viděla.‘ [...]. Kája má vysvědčení, že lepšího není možno si přát.*“¹⁵² I hudebník: „*Zahučela to bouře nad palácem? Ne. To Kája hlubokými basy rozbíhal se klavírem, aby nejvyššími tóny zpíval písně ptáků podbrdských lesů.*

¹⁴⁸ Háj, 1937, díl IV., str. 231.

¹⁴⁹ Viz kapitola 6 Didaktická literatura

¹⁵⁰ Viz kapitola 3 Školák Kája Mařík

¹⁵¹ Háj, 1937, díl I., str. 105.

¹⁵² Háj, 1937, díl IV., str. 237.

*Zpívali tak měkce, zpívali tak tklivě všichni ti opeření zpěváčkové brdských lesů pod Kájovými prsty!*¹⁵³ a v neposlední řadě milující manžel: „*I Kája se zamýšlel, jak z kostela vycházeli. ještě pár dní, ještě potom pár chvilek doma, a už začne život, starosti, ale starosti radostné – o Zdeňu.*“¹⁵⁴ a otec: „*Kája si svůj drahocenný poklad položil na stůl, nejdřív rozvázal povijan a mrskl jím do kouta. [...] A když rozevřel cípek peřinky, skrčilo dítě nožičky a hned je zase natáhlo. Ruce sepjal nad tím zázrakem Božím. Jeho dítě! Jeho a Zdenino!*“¹⁵⁵

Podobně příkladně se projevuje Zdeňa, která Kájů i rodiče vždy ve všem poslechne, až na výjimku jejího vzdoru proti nucenému sňatku s kýmkoliv jiným než s Kájou, který z ní ovšem dělá věrnou a v otázce partnerských vztahů dokonalou ženu. Pro již zmíněnou patriarchální společnost je ideální ženskou postavou, neboť je na Kájovi od útlého dětství plně závislá, přijímá svou roli ženy domácnosti a vesměs neprojevuje vlastní názor. Dále je vyzdvihována její přirozená nekonvenční krása vycházející z naprostého nezájmu o módní trendy a dodržování starých tradic, díky které je ve společnosti velmi obdivována a stává se jakýmsi Kájovým doplňkem: „*Milý hochu, to není kytička z naší zahrádky! Ta je až z brdských lesů! Nefalšovaná jako ty lesy tam v Brdech, vonící čistou krásou věrné ženy a ne provoněná sterými drahými parfumy našich dám, těmi parfumy, které někdy se podobají protivnému pachu mizerného krému na boty.*“¹⁵⁶ Díky ní je ovšem jejich manželství a domov idylický i mimo samoty.

Ideálními postavami jsou dále skoro všichni obyvatelé samot s výjimkou jednoho temného období paní lesní, ve které se probudí touha stoupat po společenském žebříčku a provdat Zdeňu do lepší společnosti, než za jakou považuje Kájů. Způsob, jakým na toto chování reagují ostatní postavy a jak rychle jí potom odpustí jen zvyšuje jejich příkladnost: „*Tož Kájo, hochu zlatý, už se nezlobíš na mne ani trochu? ‘A její ruka tiskla jeho. ‘Jak bych, milostpaní! Šťasten jsem jako nikdo jiný na světě!*“¹⁵⁷ Postavy zapadající do idylického společenství nejsou pouze obyvateli samot, nýbrž také Lážova: rodina řídících a ostatní učitelé, faráři a další příkladní obyvatelé městečka; Prahy: učitelé,

¹⁵³ Háj, 1937, díl V., str. 45.

¹⁵⁴ Háj, 1938, díl VI., str. díl 25.

¹⁵⁵ Háj, 1938, díl VII., str. 7.

¹⁵⁶ Háj, 1938, díl VI., str. 56.

¹⁵⁷ Háj, 1937, díl V., str. 201.

mistr Netrefa, katecheta Čermák ad.; a místa kde na Slovensku žijí mladí Maříkovi: Webrovi. Speciální prostor je věnován kníže pánovi a jeho paní, majitelům Lážovského zámku, kteří zastupují laskavou vrchnost: *„Proti nim šla mladá, krásná paní v bělavých, dlouhých splývavých šatech. [...] Velmi laskavý úsměv na jejích rtech, když sladkým hlasem promluvila: ‚Budte nám vítány, děti! Těšila jsem se na vás. Jak vidím, ne marně. Jste roztomilé děti. Jen pojdte dál!‘ Kája byl nesmírně překvapen, že ta mladá, krásná paní pozdravila dřív než oni.“*¹⁵⁸

5.5 Motivy

Typické motivy využívané v idylickém díle, jako je motiv rodiny, dětí, lásky, práce či přírody, jsou celým cyklem hluboce prostoupeny. Pro každý z nich autorka ze začátku příběhu vystavěla určitý výchozí rámec, který se v některých případech s Kájovým a Zdeniným dospíváním a vyvíjejícím se pohledem na svět koherentně měnil.

5.5.1 Rodina

Již zmíněný motiv rodiny je i z důvodu její didaktické role v textu jedním z motivů nejvýraznějších. Rodina je pro malého Káju, který sotva začal chodit do školy a všechn čas trávil dosud s rodiči na samotě a v lese, prakticky to jediné, co zná: *„Tati, já tam přece nepůjdu! Pojdte, vrátíme se! Mamince je beztoho doma smutno. Já tam ve škole nevydržím sedět!“*¹⁵⁹ a rodiče jsou jediní, kdo u něho má autoritu (viz kapitola Kája utíká ze školy), ale i obdiv: *„A jak už byl na tatínkových zádech, pomyslí si, že nikdo na světě nemá tak hodného tatínka jako on. Jiný by řekl: ‚Zůstaneš doma!‘ Ale jeho tatínek ho nese.“*¹⁶⁰ Ve chvíli, kdy si však vezme pod svou ochranu pánovic Zdeňu, je motiv rodiny rozšířen o rodinu lesních Rédlů a u obou rodin tak vzniká silná sounáležitost. Kája se Zdeňou jsou si tak blízcí, že je v obou rodinách považují za vlastní: *„On vlastně je jako náš právě tak jako Zdeňa je hajných. Na Káju nedám*

¹⁵⁸ Háj, 1937, díl III., str. 69.

¹⁵⁹ Háj, 1937, díl I., str. 4.

¹⁶⁰ Háj, 1937, díl I., str. 16.

dopustit [...]“¹⁶¹ oba je vychovávají a když je třeba, tak i trestají. Postupem času (čím déle děti chodí do školy v Praze) se však motiv rodiny mírně odosobňuje a stává se spíše symbolem domova, zázemí v milovaných lesích i jisté morální síly, které se děti, především Kája, zodpovídají. S Rédlovými už si Kája tolik blízký není, s tatínkem hajným také ne: „Tatínek? Na toho myslil zas docela jinak. Jen aby už brzičko byl hotov, jen aby už tatínek konečně řekl: ‚Jsi chlapík, Kájo!‘ Ale maminka a Zdeňa, ty byly vždycky jeho záchranou.“¹⁶² a tak rodinné idylické zázemí zaopatřuje pouze maminka hajná, jejíž role osciluje mezi rolí morální autority: „Maminka říkala: ‚Posmívat se nuzákovi je těžký hřích. Toho má mít každý dvojnásob rád, aby tolik necítil svou vadu.“¹⁶³ a bezmezně milující matky vytvářející harmonický domov, která je pro hlavního hrdinu stále jedním z nejdůležitějších lidí. Po probuzení jeho lásky ke Zdeně se však tato role postupně přesouvá z matky na milou a později manželku: „Ano, Kájovi pořád byla maminka tak dokonalou, milou maminkou, pořád mu i na dálku byla andělem strážným, ale jeho srdce stonalo a maminka nesměla o tom vědět. První tajemství před ní měl.“¹⁶⁴ Kája se od maminky hajné tedy nikdy plně neodpoutá, ovšem od doby, kdy je hlavní dějovou linkou jeho láska ke Zdeně a boj paní lesní proti tomuto svazku, přesouvá Kája svou bezmeznou oddanost právě k jeho vyvolené (důvodem je i fakt, že jeho rodiče se přání paní lesní plně podřídí a za štěstí svého syna nijak nebojují), čímž jí nepřímo předává hlavní roli nositele rodinné idyly. V této části celého cyklu motiv rodiny na své idyličnosti ztrácí a je spíše kontrastním prvkem k idylickému milostnému vztahu těchto dvou lidí: „[...] Kájo, nezapomeň za nic na světě, co jsi mi řekl — že mne máš rád! Kéž Tebe sílí moje láska jako Tvoje bude sílit mou!“¹⁶⁵ který později přeroste v novou rodinu: „Velký Kája se vrátil od nádraží do ztichlého bytu. [...] Zdeňa zatím všecko uklidila a hned řekla, že zrovna jí a pije to ticho domova. [...] Malý Kája byl ve škole. Stánička víc spala, než byla vzhůru.“¹⁶⁶

V souvislosti s idylickou rodinou lze v textu nalézt projevy idyly v zobrazení dětí. Zdravé a hravě divoké děti (především ze samot: Kája, Zdeňa, později Ládíček, Marjánka či Kájovy děti mladší Kája a Stánička) jsou

¹⁶¹ Háj, 1937, díl II., str. 25.

¹⁶² Háj, 1937, díl V., str. 8.

¹⁶³ Háj, 1937, díl IV., str. 182.

¹⁶⁴ Háj, 1937, díl V., str. 87.

¹⁶⁵ Háj, 1937, díl V., str. 96.

¹⁶⁶ Háj, 1938, díl VII., str. 141.

zde vnímány jako to největší štěstí, které může jejich rodiče potkat, na což je poukazováno pomocí konfrontací zdravých dětí s dětmi nemocnými (Leon pana knížete, Jiříček z Prahy atd.): „*Děkuj Pánu Bohu, žes takhle zdráv. Kdyby náš Jiříček měl jen stý díl tvého zdraví!*“¹⁶⁷ Rámec tohoto motivu se v průběhu cyklu nijak nemění, ovšem v mezidobí, kdy jsou Kája se Zdeňou dospělí, avšak nemají vlastní děti, se na nějakou dobu vytrácí.

K idylickému obrazu šťastné rodiny plné zdravých dětí nezbytně patří motiv každodenní práce, který v textu není nijak vyzdvihován a funguje na pozadí jako neměnná složka idylického světa, jíž se účastní všichni jeho obyvatelé: „*Zčerstva! Přestává legrace! Kdo chce být živ, musí pracovat, ať už prací jakoukoli! Vzácná paní na koláče zadělala, teď pomáhá na poli vázat.*“¹⁶⁸ Kdo se jí však neúčastní, je automaticky odsuzován a ztrácí respekt ostatních obyvatel: „*[...] musíme vzít někoho z Lážova na dříví. [...] Což toho Tancibudku? Pro pána krále, tatínku! Toho lenocha? Sní z kila mouky vdolků jako nic a přeřízne dvě polínka za hodinu taky jako nic.*“¹⁶⁹

5.5.2 Příroda

Nejen idylický, ale i naivně sentimentální popis brdské přírody je podle Kovalčíka jak pozitivním, tak negativním znakem díla: „Chceme-li v díle najít nějaká pozitiva, pak je to vztah k přírodě. Příroda zde není kulisou, ale integrální součástí života. Druhá věc je ta, že věrohodnost autorčina podání, její stylistické a jazykové schopnosti jsou však nepřesvědčivé, často používá neumělecká klišé.“¹⁷⁰

Motiv přírody je autorkou upřednostňován a je mu v díle věnováno mnoho místa, přičemž blízký vztah obyvatel samot k přírodě je vyjadřován více způsoby. Setkáváme se s ním na základě Kájových kreativních „výkladů“ různých událostí či společenských jevů, které reflektují dětský pohled na svět na pozadí přírody objevující její krásy i nebezpečí: „*A ten Pepíček pořád v koutečku uplakával, protože stromy za chvíli pokvetou a lesní cesty se budou zelenat, a on, místo aby lítal po zahradě a lese, musí sedět ve škole a číst*

¹⁶⁷ Háj, 1937, díl IV., str. 175.

¹⁶⁸ Háj, 1937, díl III., str. 149.

¹⁶⁹ Háj, 1937, díl III., str. 145.

¹⁷⁰ Kovalčík, 1992, [dostupné online].

a počítat. Broučkové v lese už se ptali jeden druhého: Kdepak je Pepíček? Veverky jim pověděly: My jsme ho viděly. Chodí do školy. Nám se také po něm stýská! [...] Pepíček už měl sílu. Jistě by už zabil zmiji jako jeho tatínek. [...] Chyť by kámen, bacil ji do hlavy, až by z ní nebylo nic.“¹⁷¹ a vyjadřující jeho silnou vazbu k brdským lesům: „Já myslím, Zdeňo, až přiběhnem do našich lesů, že musíme každý strom obejmout a pozdravit. Nejdřív tatínka a maminku, a potom hned stromy. ‘ [...] V běhu objal štíhlou břízu, přitiskl rty na její bílou kůru, modřín přátelsky pohládl, na borovici se vyšplhal [...] a Kája se přiznal: ‚Já bych v Praze umřel!‘“¹⁷²

Dále je les představován jako živitel, kterému je třeba prokazovat patřičnou úctu a dobře se o něj starat: „Les je náš živitel a dává nám tolik, že to sami nespotřebujeme. Ať jsou to jahody, maliny, houby, borůvky, trochu květů ze zahrady s lesní zelení, ať trochu medu, kousek másla, pár vajíček.“¹⁷³ i jako samostatně fungující biotop, jež žije vlastním životem, a chvílemi je až antropomorfizován: „[...] z tisícerych ptačích hnízd po lese začaly se ozývat hlasy. Bylo to pozdravení, přání dobrého jitra, které letělo od hnízda k hnízdu, od stromu ke stromu, z průseku do porostu, přes paseky do vysokých větví lesa? [...] Ne, byla to ranní modlitba lesa a jeho obyvatelů.“¹⁷⁴

Právě antropomorfizace je v ŠKM jedním z nejvýraznějších znaků „idylických přírodních vstupů“, přičemž spolu antropomorfizované entity vedou dialog, který je často prologem nebo epilogem jednotlivých epizod. Autorka antropomorfizuje jak zvířata: „Starý špaček si natřásl fráček, uhladil si šusky, zaklepal zobákem do větve na znamení, že chce mluvit sám, aby ostatní ztichli“,¹⁷⁵ tak přírodní živly (slunce, vítr, noc, měsíc, ...): „Copak ty Měsíčku, ‘ ozval se Severák, ‘chceš dnes svítit? Což nevíš, že maminka Noc zvečera mi povídala: »Pastorku studený, ale přece můj, dnes přizeneš do hor sněhová oblaka, do rána musí napadnout vysoko sněhu!« A ty, Měsíčku, mi chceš svítit na cestu? “¹⁷⁶ a stromy či (jak již bylo řečeno) celý les: „Starý modřín kýval větvemi: ‚Já jsem to věděl, že bude svatba!‘ Les, který měl teď spát, rozhovořil se tisícerymi písněmi: ‚Naše Zdeňo a náš Kája měli dnes slavnou svatbu.“

¹⁷¹ Háj, 1937, díl I., str. 112.

¹⁷² Háj, 1937, díl II., str. 204.

¹⁷³ Háj, 1937, díl I., str. 205.

¹⁷⁴ Háj, 1937, díl I., str. 235.

¹⁷⁵ Háj, 1937, díl II., str. 243

¹⁷⁶ Háj, 1937, díl IV., str. 207.

Bůh jim žehnej!‘ A to ‚Bůh jim žehnej!‘ přeletovalo od stromu ke stromu, splynulo v jeden mohutný chorál tam pod serpentínovou cestou pod Skalkou a neslo se vzhůru až ke kříži, vztyčenému na kostelíku, jako modlitba ke Stvořiteli.“¹⁷⁷

Přestože je motiv přírody situován především do brdských lesů, zřídka se objevuje také v případě Kájova pobytu ve městě. Nejčastěji na něj narazíme jako na neuspokojující napodobeninu pravé přírody na samotách: *„Kája si představoval hřiště jako kus lesa se svěžím zeleným mechem, veverkami, lesními holuby, silnou pryskyřičnou vůní, vysokými stromy. Ale zklamal se hrozně. [...] Trávníky byly ohrazeny, tam se nesmělo ani jednou nohou šlápnout. Kytička se nesměla utrhnout. Stromy byly šedivé prachem, řídké, daleko od sebe stály.“*¹⁷⁸ v ojedinělém případě však autorka brdskou přírodu nahradila květinářstvím, které bylo alespoň malou reflexí skutečné přírody: *„Když jednou dal se jinou cestou a zastavil se u Dittrichova květinářského velkozávodu, div hlasitě nevykřikl. Co tu bylo krásy, co vzácných květů [...], tady v rohu je celý koš rozkvetlých fialek. Pro pána krále, ty aby byly z Lážova z louky ‚Pivovárky‘! Nikde jinde nejsou tak modré a krásné, a jistě voní, ty voní jako jaro samo.“*¹⁷⁹

5.5.3 Slzy, pláč

Motiv slz a pláče je v textu přítomen jako běžná součást emocionální reakce postav, a není mu tudíž přisuzována přílišná příznakovost. Pláč je v díle zmiňován pouze jako doplněk jak pozitivních, tak negativních situací, přičemž plačícím postavám se nedostává od ostatních více pozornosti ani přílišné lítosti. Dětské postavy pláčou z lítosti: *„A Kája odbíhá do lesa, lehá do mechu a bolestným pláčem oplakává to, co mu teď maminka pověděla. Frantík umře, do rakvičky ho dají.“*¹⁸⁰ pokud mají pocit, že jim bylo ukřivděno: *„Horké, lítostné slzičky pálily ho [Káju] pod víčky. Vždyť on přece nerad! A ona tolik křičí a zlobí se!“*¹⁸¹ případně z pocitu viny: *„Já jsem ty rozinky napolo vyjedl a teta z fary mi dala jiné, ale řekla, abych se přiznal, a já jsem to neudělal.“*

¹⁷⁷ Háj, 1937, díl V., str. 229.

¹⁷⁸ Háj, 1937, díl II., str. 185–186.

¹⁷⁹ Háj, 1937, díl IV., str. 231.

¹⁸⁰ Háj, 1937, díl I., str. 144

¹⁸¹ Tamtéž, str. 59.

*Tatínku, prosím vás, odpusťte mi, já už to víckrát neudělám! A hojné slzy Kájovy padaly za tatínkův límec.*¹⁸² Pláč dospělých (především ženských) postav pak následuje radostné a dojemné události: „*Babička Ambrožovic už plakala a plakali i mnozí jiní, když zas pan řídící mluvil o statečném Kájovi a dával ho za příklad všem ostatním.*“¹⁸³ či lítosti (například z odjezdu dětí na studia): „*Vzácná paní, naše maminka ráno plakala a říkala, že bude po těch dětech smutno!*“¹⁸⁴

5.5.4 Láska

Motiv lásky doplňuje všechny motivy předchozí, neboť je pro každý z nich jistým východiskem a často také motivací. Je esenciální v rámci rodinných vztahů a dětské lásky k rodičům: „*Má zlatá maminečko, to jsem vás už dlouho neviděl!*“¹⁸⁵ práce či spíše fyzické aktivity obecně: „*Už mě to tu mrzí a nožičky chtějí běhat.*“¹⁸⁶ i v rámci idylického zobrazení přírody: „*Také on tak náruživě miloval lesy a všechno, co v nich žilo. Ta láska v něm zůstala, a byl by nešťasten, kdyby musil jinde žít.*“¹⁸⁷ Motiv idylické lásky, který zmiňoval Bachtin¹⁸⁸ je ovšem díky jeho komentářům k její erotičnosti spíše milostného rázu.¹⁸⁹ Autorka však nenásledovala jiné autory, kteří se ve 20. letech již odvažovali do milostných vztahů reflektovat erotickou, živočišnou stránku, nýbrž popisovala projevy lásky (po vzoru Lužické, Krásnohorské aj.) mnohem cudněji – vrcholem milostného vzplanutí byla ruka kolem pasu či letmý polibek.¹⁹⁰ Eufemizace idylické lásky se v ŠKM projevuje především milostným vztahem mezi Kájou a Zdeňou, který se rodí v pátém díle, kde oba dospívají, a ústí ve spokojené manželství. Jejich vztah je nejdříve čistě platonický a nejistý: „*Neuvědoměla ještě, ale přece už skutečná láska ke Zdeně protahovala se jím jako jemná lesní vůně.*“¹⁹¹ „*Ted' si teprve Zdeňa uvědomila,*

¹⁸² Háj, 1937, díl I., str. 20.

¹⁸³ Háj, 1937, díl III., str. 168.

¹⁸⁴ Háj, 1937, díl IV., str. 143.

¹⁸⁵ Háj, 1937, díl II., str. 78.

¹⁸⁶ Tamtéž, str. 244.

¹⁸⁷ Háj, 1937, díl IV., str. 28.

¹⁸⁸ Viz kapitola 4 Idyla.

¹⁸⁹ Bachtin, 1980, str. 347–349.

¹⁹⁰ Mocná, 1996, str. 63.

¹⁹¹ Háj, 1937, díl V., str. 30.

že bude to přece jen asi láska, která ji nutila bez ustání na Káju vzpomínat.“¹⁹² přičemž oba milenci jsou absolutně věrní a odhodlaní být spolu a neopouštějí tomu druhému žádný prostor pro pochybnosti: „*Já nikde a nikdy neměl jsem jiné myšlenky na jinou, než na tebe. Jsi mi celým světem, jsi mým štěstím.*“¹⁹³ „*A chtěla bys, Zdeničko, na mne čekat, až budu hotov?*“ „*Já chci, Kájo, já budu, já za jiného nepůjdu!*“¹⁹⁴, což přetrvává až do konce celého cyklu: „*Zdeničko, [...]. Bez tebe není pro mě života. Vždyť jsi moje všechno na světě!*“¹⁹⁵; „*[...] Zdeňka [...], opakuje Kájovi kolikrát za sebou: ,Kájo, kdybys ty věděl, jak tě mám ráda!*“¹⁹⁶

¹⁹² Háj, 1937, díl V., str. 32.

¹⁹³ Háj, 1937, díl V., str. 90.

¹⁹⁴ Tamtéž

¹⁹⁵ Háj, 1938, díl VI., str. 54.

¹⁹⁶ Háj, 1938, díl VI., str. 158.

6 Didaktické prvky v ŠKM

Literárněvědná koncepcí znaků didaktické literatury dosud nebyla vyčerpávajícím způsobem zpracována, přičemž většina textů se zabývá spíše didaktikou literatury, tedy součástí vědního oboru didaktika, jež využívá uměleckých textů k literárnímu vzdělávání žáka.¹⁹⁷ Heslo didaktická literatura bylo stručně zpracováno Jiřinou Táborskou ve Slovníku literárních pojmů jako „literatura poučující a výchovná využívající literární umělecké formy se záměrem přímého naučení a zprostředkující především morální, náboženské a někdy i světonázorové postoje jako praktické zásady pro život.“¹⁹⁸ Podobným způsobem Táborská definovala literární žánr výchovný román, a to jako žánrovou formu románu „přejímající a plnící funkce didaktické poezie [který] prvky epické výstavby [...] zcela podřizuje výchovným cílům [...]“¹⁹⁹ Z důvodu výchovného rázu tohoto typu literatury je možné jako modelového čtenáře označit především čtenáře dětského, jemuž má pro něho určená literatura mimo jiné „vyvolávat podněty k poznávání nových reálií a nenásilně vytvářet kritéria mravního a estetického hodnocení.“²⁰⁰

Abychom mohli tyto podněty a kritéria rozklíčovat, je třeba se na text dívat jako na sdělení, tedy na něco, co by poučilo, vyjádřilo a vyslovalo jisté myšlenky, což je podle Mukařovského jeden ze tří možných pohledů na text.²⁰¹ V tomto případě se budeme zaměřovat především na záměrné sdělení autora, tedy na autorský záměr, jenž předkládá jistý řád vedoucí akt čtení,²⁰² který je „kódován v celém významovém bohatství textu a je v obsahu integrován ‚sémantickým gestem‘ autorského subjektu textu.“²⁰³ Toto sémantické gesto pak „anticipačně buduje představu o komunikační situaci a modeluje procesy potenciální recepce už ve významové struktuře textu.“²⁰⁴ V epických textech hraje tedy v rámci čtenářské recepce významnou roli jejich významová stránka a emocionální

¹⁹⁷ Srov. Lederbuchová, 2004, str. 7.

¹⁹⁸ Táborská, 1984, str. 74.

¹⁹⁹ Tamtéž, str. 405.

²⁰⁰ Peterka, 1984, str. 208.

²⁰¹ Mukařovský, 2001/2002, str. 187.

²⁰² Lederbuchová, 2004, str. 38.

²⁰³ Tamtéž

²⁰⁴ Tamtéž

komunikace (která je klíčová v recepci textu lyrického) má spíše funkci doprovodnou.²⁰⁵

K identifikaci didaktického autorského záměru v textu využijeme struktury tzv. didaktického potenciálu textu (DPT), jenž je využíván vyučujícími literární výchovy k výběru a charakteristice uměleckých textů pro své žáky.²⁰⁶ Jelikož se však tato práce zaměřuje na jednotlivé projevy didaxe v textu, a nikoliv na jejich využití při výuce literární výchovy či na jejich žákovský rozbor, budeme se zabývat pouze částí první, zastřešující roviny textu – smyslem textu a autorským záměrem. V této rovině identifikujeme poselství textu, na které aplikujeme Táborské definici didaktické literatury, a na jeho nosné myšlenky, jež dopodrobna rozpracujeme. Poselství textu zde určujeme jako celkovou základní myšlenku díla, která je čtenáři v průběhu textu jak explicitně, tak implicitně předávána a která funguje jako identifikátor dílčích významových procesů díla. Nosné myšlenky pak považujeme za konkrétní významové teze, které dohromady poselství textu tvoří. Pro přehledný popis jednotlivých didaktických znaků a významů autorčina fikčního světa podléhajícímu jednotlivým nosným myšlenkám volíme využití Červenkou definovaných základních složek tematické výstavby.²⁰⁷ Za účelem doložení našeho hodnocení tohoto světa a identifikace prvků didaxe odkazujeme každou dílčí myšlenku na určitou část děje.²⁰⁸

6.1 Základní složky významové výstavby textu

Červenka ve své stati zkoumá principy „uspořádání, které z jednotlivých prvků vytvářejí významovou celistvost“.²⁰⁹ V tomto případě vychází z paralely světa fikčního se světem mimoliterárním, jejímž výsledkem je konkretizace významových celků (motiv, postava, děj, dějiště).

²⁰⁵ Tamtéž, str. 89.

²⁰⁶ „Vnitřně promyšleně členěný didaktický potenciál [...], který pro potřeby projektu ‚Podpora poradců‘ (Šlapal, 2012) vypracovali členové vývojového týmu, nabízí studentům i učitelům opěrnou strukturu, nepřímou je vede a upozorňuje, na které konkrétní [...] aspekty je důležité při volbě textu brát zřetel. [...] DPT zároveň slouží učitelům jako užitečné východisko pro plánování hodin literatury. [...] DPT vychází od nejvyšší a zastřešující roviny textu – od jeho smyslu a s ním souvisejícího autorského záměru [DPT celkem zahrnuje roviny čtyři]. Tato rovina zahrnuje 3 položky – poselství textu, které je neodmyslitelně spjata s nosnými myšlenkami a otázkami, které text vyvolává.“ (Klumparová, str. 1–2, [dostupné online]).

²⁰⁷ Červenka, 1992, str. 95–104.

²⁰⁸ Srov. Doležel, 2004, str. 11.

²⁰⁹ Červenka, 1992, str. 77.

Z hlediska sémiotické analýzy textu Červenka pracuje s pojmem významové komplexy, které definuje jako významové celky, které se „tvorí postupnou akumulací z elementů ‚vedle sebe‘ stojících i těch, jež vystupují na různých ‚místech‘ díla.“²¹⁰ Významové komplexy stejně jako jednotlivé elementy poté pojmenovává jako hierarchicky rozdělené znaky, kdy významové komplexy jsou znaky vyššího a elementy nižšího řádu.²¹¹

Mezi těmito významovými celky vzniká řada možných vztahů. V případě, že elementární znaky tvoří znaky komplexní, můžeme hovořit metonymickém kontextu textu, jehož doménou je tematická výstavba literárního díla. Podle tohoto principu jsou poté vytvářeny významové komplexy postav, děje či zobrazovaného světa.²¹²

Určující znaky (znaky nižšího řádu) těchto komplexů Červenka demonstruje na významovém komplexu postavy a částečně i děje. Postava je tedy podle něj v díle konstituována souborem významů autorské řeči, které ji charakterizují nebo vypovídají o její činnosti, z přímých, nepřímých, polopřímých řečí, vnitřních monologů atd., které jsou jí připisovány a z týchž promluvových útvarů připisovaných jiným postavám (pokud se této postavy týkají) či ze souboru významů výpovědí autorské řeči označující důsledky skutků postavy pro osudy ostatních postav a zobrazeného prostředí.²¹³ Její úloha v textu může být různá: posouvání děje, stupňování napětí, funkce kontrastního významového komplexu či znaku literárního díla, přičemž může odkazovat na konkrétní lidský typ, určitou stránku lidské povahy, mravní nebo životní princip, ideál lidského jednání atd.²¹⁴

Děj má podobně jako postava ve významové výstavbě díla více možných úloh, přičemž pro účely této práce se zaměříme na jeho úlohu zobrazování událostí či jako prostředku „uměleckého zpředmětnění filozoficko-etických koncepcí hybných činitelů lidského osudu, předurčení a sebeurčení, svobody a nutnosti, hnacích sil jednání a možnosti volby, nebo koncepcí kosmogonických, mytických představ o přírodních procesech atp.“²¹⁵

Jako třetí významový komplex je zde uváděno dějiště či zobrazené prostředí, jež spolu s komplexem postavy a děje tvoří předmětný svět literárního

²¹⁰ Tamtéž

²¹¹ Tamtéž, str. 79.

²¹² Tamtéž, str. 79–81.

²¹³ Tamtéž, str. 96.

²¹⁴ Tamtéž, str. 97.

²¹⁵ Červenka, 1992, str. 100.

díla,²¹⁶ tedy svět fikční. Červenka dále uvádí jako příklad prvku nižšího řádu motiv jakožto „ohraničený úryvek textu s jedním dílčím tématem, úryvek děje nebo součást zobrazení postavy nebo prostředí“.²¹⁷ Pro účely této práce jej ovšem povýšíme na úroveň znaků postavy, děje a prostředí jakožto znaků určujících didaktický ráz díla. Při identifikaci těchto znakových prostředků budeme vycházet z Červenkovy pojetí způsobů jejich konstituce či jejich úlohy v textu.

²¹⁶ Tamtéž

²¹⁷ Červenka, 1992, str. 100.

7 Didaktický potenciál textu ŠKM

V případě ŠKM je proces určování autorského záměru, a tedy i poselství díla prakticky totožný čtenářově recepci cyklu, a to z toho důvodu, že autorka do textu implementovala postupy užité k utváření obrazu života v celé knize, které se staly základem mimořádně silného autorského nátlaku na čtenáře, jenž mu znemožnil při čtení uplatnit také svoje přístupy, názory a tendence.²¹⁸ Přispívá tomu také fakt, že je její dílo sémanticky i kompozičně jednoduché, neaspiruje na „vysokou“ stylovou rovinu a využívá prostého vypravování.²¹⁹

Poselství díla ŠKM definujeme jako ujištění, že život je krásný a má smysl, pokud jsou dodržena určitá pravidla, která mu dají řád, a ctěny základní lidské hodnoty. Pro jejich osvojování je ideálním prostředím venkov obklopený přírodou, jež má blahodárné účinky jak na psychický vývoj dítěte, tak na lidské zdraví. Dětskému čtenáři je tedy nutné tyto životní pravdy explicitně i implicitně vštěpovat a způsobem, který pochopí, jež o nich poučovat.²²⁰

Nosné myšlenky díla navazují na tuto výchovnou tendenci prostupující většinu ŠKM a vycházejí ze základního pojetí didaktické literatury Táborské:²²¹

1. *Pokud dodržujeme příkázání církve i Boha, nemusíme se bát o svůj osud, neboť vše je Boží záměr. Povědomí o náboženských zvycích či o Písmu je pro spokojený život zásadní a má uklidňující účinky.* Tuto myšlenku nazveme **náboženským hlediskem**.
2. *Abychom byli schopni začlenit se do harmonického společenství, stejně jako žít v symbióze s přírodou a využívat jejich darů, musíme dodržovat určité morální zásady.* Tato nosná myšlenka je zde pojata jako **hledisko mravokárné**.
3. *Pro dosažení maximálního životního štěstí je třeba dodržovat jistá pravidla a hodnoty.* V tomto případě myšlenku nazýváme **hlediskem jednoduchých životních pravd**.

²¹⁸ Nezkusil, 1991/1992, [dostupné online].

²¹⁹ Mocná, 1996, str. 205.

²²⁰ Srov. Nezkusil, 1991/1992, [dostupné online]; Martin, 1991, [dostupné online]; Kovalčík, 1992, [dostupné online].

²²¹ Táborská, 1984, str. 74.

7.1 Náboženské hledisko

Výchovné tendence jsou z náboženského hlediska v díle demonstrovány pravděpodobně nejnaléhavěji, neboť byl pro autorku velmi aktuální problém šířícího se ateismu či přecházení katolíků na československou víru.²²² Čtenáři jsou vštěpovány na základě výchovy náboženství ve škole či informací, jež se předávají v rámci rodiny, dále pohledem hlavních hrdinů na život z náboženského hlediska a obecně velmi častými zmínkami o Bohu (např. pozdrav, poděkování atd.).

7.1.1 Postavy

Jednoznačně nejčastěji je pro autorčiny výchovné náboženské tendence využívána postava malého Káji, jenž je vyučován, poučován, ale také nucen o Bohu sám přemýšlet a využívat tak nabytých informací pro vlastní interpretaci jednotlivých situací. Takovými situacemi je například identifikace nepříjemného zážitku jako božího trestu za nějaký hřích: „*V duchu si Kája vyčetl: ‚Nic se to nevyplácí chtít šidit. Já myslil, když jsem se ráno moc krátce modlil, že všichni andělíčkové budou na Skalce, a zatím některý přece asi v nebíčku zůstal, na mne pověděl, a trest je tu.‘*“²²³ čímž může být čtenáři implicitně sugerováno bohabojné chování, případně vlastní (zpravidla pozitivní) zhodnocení jednotlivých církevních událostí či tradic: „*„Jako červánky,‘ řekl si Kája. Držel svazek těch nejkrásnějších kočiček a zbožně se díval po mamince, jak váže mašli, až se na ni srdce smálo.*“²²⁴ Takové Kájovy interpretace jsou nejčastěji zobrazovány kombinací Kájovy polopřímé řeči kombinované s doplňujícími informacemi rétorického vypravěče.

Kájovo vyučování náboženské věrouky je zprostředkováváno postavou faráře, čtenáři je ovšem prezentováno opět skrze přímou řeč hlavního hrdiny, který jeho vyučování parafrázuje a využívá jako přirovnání k přírodním jevům (např. zrání): „*[...] když nám pan farář povídal o tom, jak Pán Bůh v šesti dnech stvořil svět, [...] já jsem myslil, že bych byl moc rád při tom byl, protože takový zázrak bych moc rád viděl. Vidiš, tady je! Včera ještě byly broskve smutné,*

²²² Krása, 1997, str. 110.

²²³ Háj, 1937, díl II., str. 24.

²²⁴ Háj, 1937, díl I., str. 92

červenavé, a dnes se stal zázrak.²²⁵ a také skrze promluvy vypravěče: „Co ho [Káju] ve škole chytlo, bylo náboženství. Pan farář vykládal jim o ráji, o Bohu, o stvoření světa, a Kájovy oči nespustily se jeho rtů.“²²⁶

Kromě Kájových pozitivních vjemů týkajících se náboženského úzu se setkáváme také s jeho frustrací, pokud se jím někdo neřídí, a to především v dospělosti, kdy se své hýřivé a bezvěrné přátele pokouší (i přes jeho odpor k nim) vrátit na správnou cestu a nese velmi špatně, když jeho výzev nedbají. Takové pasáže jsou demonstrovány expresivními výroky: „A to myslíš, že bez Boha život vyhraješ?‘ ptal se ho. ‚Já už jej vyhrál, kamaráde! Dneska v noci jsem se měl!‘ Kája prvně v životě zahořel. ‚Ničemo!‘ vykřikl. Vlád’a se obrátil na loži a řekl: ‚Hlupáku!‘²²⁷ a doplňujícími promluvami vypravěče: „Káju odpuzoval svými řečmi.“²²⁸

Poučování o náboženském úzu a zároveň přísná výchova směřovaná k bohabojnému chování je přisouzena především promluvám matky hlavního hrdiny (případně ostatním rodičům samot), která svého syna vede k pravidelnému modlení: „Ale maminka řekla přísně: ‚Mlč a modli se!‘“²²⁹ vyvarování se hříchů: „[...] kéž bych zase stonal, abych zase tolik věcí dostal!‘ Ale maminka ho zakřikla, aby nehřešil“²³⁰ atd. Její výchova se odráží na Kájově chování, který ji bere jako nejvyšší autoritu a často se na její výroky odkazuje: „Maminka říká, že každý člověk, když je maličký, má dušičku celou bílou jako kytičku konvalinek. Ale jak začne hřešit, jeden kvíteček po druhém černá a vadne.“²³¹

Specifickou pasáží je seznámení čtenářů s možností darovat peníze potřebným evokující ideu štědrosti. Objevuje především v kapitolách o sbírce Milosrdného bratra na nemocnici (později také v případě sbírky na mrzáčky), ve které Kája se Zdeňou ochotně pomáhají a kladou tak čtenáři implicitně na srdce nutnost být štedrý k potřebným. Ta je demonstrována jak Kájovými a Zdeninými promluvami vedoucími k vybírání peněz od obyvatel Lážova: „Ruku libám, milostpaní, tuhle, prosím. Milosrdný pan bratr je tu na sbírce, tak jsem povídal,

²²⁵ Háj, 1937, díl I., str. 115.

²²⁶ Tamtéž, str. 10.

²²⁷ Háj, 1937, díl V., str. 126.

²²⁸ Tamtéž

²²⁹ Háj, 1937, díl I., str. 19.

²³⁰ Tamtéž, str. 64.

²³¹ Tamtéž, str. 103.

že milostpaní jistě dá, dávají všude.“,²³² tak promluvami ostatních hodnotících jejich chování: „A vyřídte, že děti nepřijdou k obědu. Abych vám to řekl rovnou, chodí po Lážově s Milosrdným bratrem. Dnes tu sebere dost, jak má s sebou Káju. Je mu přáno. Však nevybírám pro sebe, ani na marnost.“²³³

Ojediněle probíhá vedení čtenáře k bohabojnému chování či informování o náboženském úzu za přítomnosti dalších postav, jako je poučování dospělé Zdeni: „Zdeničko, nepokoušej Pána Boha! Bud' ráda, že jsi zdravá“²³⁴ či vysvětlování pana lesního: „To se říká: ‚My tady na křivdě, ona tam na pravdě.‘ Na křivdě to znamená, že někdy protivensství trpíme, že nám lidé křivdí, ubližují. Ale kdo umřel, ten je na pravdě, u trůnu Božího.“²³⁵

7.1.2 Děj

Vštěpování náboženských pravd čtenáři je rozděleno do všech dílů cyklu, a to z toho důvodu, že veškeré pozitivní postavy se k tomuto tématu stále vrací a pro samotného Káju je náboženské hledisko základním pojetím světa a jistotou, o kterou se opírá: „Milý Pán Bůh prokazuje nám zadarmo tolik dobrodiní už tím, že na nás slunci dává svítit. Musíme poděkovat aspoň tím, k čemu nám dal schopnost.“²³⁶ a implicitně jej tak předává čtenáři. Prvotně ho s nimi však autorka seznamuje především v prvním díle, který je komponován na základě křesťanských svátků během celého roku (Vánoce, Velikonoce, Hromnice atd.) a zároveň představuje hlavního hrdinu jako malé dítě, které je nutno se všemi životními principy teprve seznámit. Druhý, třetí a čtvrtý díl, které jsou také zasazeny do Kájova dětství, se nesou v podobném duchu, kromě náboženských pravd se ovšem zaměřují také na jiná témata.

Konkrétní dějové sekvence, jež slouží k poučení o náboženském úzu, zobrazují často jednotlivé události na tento úzus specificky zaměřené, kterým je věnována jedna, výjimečně více kapitol. Jedná se (jak již bylo řečeno) o popis průběhu náboženských svátků (Putování s hromničkou, Popeleční středa, Bílá sobota) či jiných událostí, jako je například putování poutníků na Svatou Horu²³⁷

²³² Háj, 1937, díl III., str. 195.

²³³ Tamtéž, str. 196.

²³⁴ Háj, 1938, díl VI., str. 55.

²³⁵ Háj, 1937, díl I., str. 185.

²³⁶ Háj, 1937, díl V., str. 71.

²³⁷ Poutní místo v Příbrami

(poutníci jedou na Sv. Horu, Ztratil se na Sv. Hoře, Návrat ze Sv. Hory) nebo mše za Kájovu zemřelou babičku (Na mši svaté za nebožku babičku) a dále události zdůrazňující některé z ctností nábožensky zaměřeného člověka, jako je například Kájova účast na sbírce s Milosrdným bratrem (viz výše). Podobnou popisnou funkci mají jednotlivé promluvy popisující Kájovu výuku věrouky: „*O andělu strážném slyšel [Kája od faráře], jak Bůh každému člověku jednoho posílá, aby ho chránil zlého, a ten anděl že se usmívá, když jsme hodní, a pláče, když jsme zlí.*“²³⁸

Úloha dějových událostí má ovšem kromě této funkce informativní také funkci hnacích sil lidského jednání, které je evokováno filozoficko-etickými východisky. Postavy (především Kája) jsou v tomto případě stavěny do situací, kdy je náboženské hledisko uklidňujícím prvkem: „*Musil jsem se [Kája] pomodlit Otčenáš, aby mne přešla zlost. Jináč bych ji [prodavačku, která byla bezdůvodně zlá] byl bacil něčím po hlavě.*“²³⁹ či řešením konkrétního problému: „*Dvoje dětské dlaně se sepjaly, dvoje dětské rtíky šeptaly modlitbu, dvoje dětské oči dívaly se důvěryplně k oltáři, dvě dětské dušičky spolehly se na to, že tady v kostele je Týna jistě najde. [děti se ztratily v Praze]*“²⁴⁰ a v případě, kdy se tímto hlediskem jejich jednání neřídí, nesou důsledky v podobě trestu, poučení či napomenutí: „*Ty už máš taky vědět, co je to zlost? Tak kdyby tě zas jednou zlost chytla, pomodli se Otčenáš a ona tě pustí!*“²⁴¹

7.1.3 Dějiště

Kájova výuka náboženského úzu probíhá především v lážovské škole a na samotách, kde bydlí, neboť je vyučován jak panem farářem, tak svými rodiči. Popisná úloha náboženských svátků či nábožensky orientovaných událostí ovšem toto dějiště rozšiřuje na místa, kde tyto události probíhají. Proto je děj zasazen také na Svatou Horu či do Kytína (Putování s hromničkou) a velmi často do lážovského či jiného kostela, kde Kája nacházel potěšení: „*V kostele stály jesle — učiněný zázrak.*“²⁴² i útěchu: „*Na kůru zpívají latinskou mši. Zpívají dokonale krásně,*

²³⁸ Háj, 1937, díl I., str. 10.

²³⁹ Háj, 1937, díl II., str. 16.

²⁴⁰ Tamtéž, str. 170.

²⁴¹ Háj, 1937, díl I., str. 204.

²⁴² Tamtéž, str. 13.

zpívají táž slova jako v Lážově i v Paříži a v Praze. ‚*Et incarnatus est*‘ je mu, jak by byl doma.“²⁴³

V pozdějších dílech, kdy se Kája setkává s bezvěrci, jež ho lákají na scestí, a implicitně tak evokují nutnost zachování víry, se setkáváme především s prostředím města, které je prezentováno jako nepřátelské, které v sobě skrývá mnoho nástrah lákajících k hříchu, jichž je třeba se vyvarovat: „*Svody číhaly se všech stran. [...] Kája teprve teď z řeči ostatních poznával rub velkoměsta, a Praha — najednou se mu zdálo, že v každé ulici je několik hlubokých, ohavných, páchnoucích stok, které ve dne jsou úzkostlivě zakryty, ale s večerem a noci se otvírají a všechn ten smrdutý pach, přes den uzavřený, chrlí do ulic, vináren a krčem, a navždycky jím otravují mladá srdce.*“²⁴⁴

7.1.4 Motivy

Jedním z nejvýraznějších motivů, jež sugeruje nutnost správného křesťanského chování, je motiv odměny a trestu. Motiv boží odměny je demonstrován jako přání či příslib božího požehnání pro osobu, která vykonala nesobecký dobrý skutek: „*Nedostaneš [škrkavku], Kájo! Bůh ti bude žehnat za to, že jsi Zdeně od bolesti pomohl.*“²⁴⁵ který je nejhojněji využíván v rámci ustálených spojení pro děkování: *Zplat’ Pán Bůh* a *Naděl Pán Bůh stokrát víc*. Naopak motiv trestu je zde prezentován jako varování, kdy je Kája (či jiné postavy) v rámci výchovy poučován o možných následcích svého nepřikladného chování: „*[...] jestli je v tom nějaké uličnictví, to se raději za to nemodli, abys Pána Boha nepokoušel a nepohněval.*“²⁴⁶ nebo jako negativní událost, jež je interpretována jako Boží reakce na toto chování: „*[...] kopl se Kája do palečku, až vykřikl. Krev zabarvila nohu [...] a uvažoval nahlas: ‚To je za to, že jsem se zapomněl modlit. Pán Bůh se hněvá a Anděl strážný za mnou nešel.*“²⁴⁷

O Boží všemohoucnosti je čtenář informován v pasážích obsahujících motiv přírody, jejíž zákonitosti jsou spojeny s Jeho záměrem: „*Včera ještě byly broskve smutné, červenavé, a dnes se stal zázrak. To asi Bůh poslal anděla a řekl mu: Dolet’*

²⁴³ Háj, 1937, díl V., str. 127.

²⁴⁴ Háj, 1937, díl V., str. 24.

²⁴⁵ Háj, 1937, díl I., str. 238.

²⁴⁶ Tamtéž, str. 89.

²⁴⁷ Háj, 1937, díl II., str. 149.

ke všem broskvím a zašeptej jim: kveťte!“²⁴⁸ a dále na základě motivu smrti, která je rovněž prezentována jako Boží záměr: „Říkal jsi, Kájo, že neumřeme, tatínek ani já. Ale to všechno je v rukou Božích.“²⁴⁹ a zároveň jako vysvobození z pozemského utrpení: „Na křivdě to znamená, že někdy protivensství trpíme, že nám lidé křivdí, ubližují. Ale kdo umřel, ten je na pravdě, u trůnu Božího.“²⁵⁰

Velmi často je také využíváno motivu modlitby jakožto základní křesťanské povinnosti, jež zajišťuje Boží přízeň: „Jak modlitbě zvykneš, Bůh tě bude chránit.“²⁵¹ aktu, který přináší útěchu duše: „Klečel u mřížek, modlil se uložené pokání, a bylo mu tak krásně, jak by mu křídla narostla a on měl letět mezi ty andělíčky na oltáři.“²⁵² či zavedené a pravidelné denní činnosti: „Než maminka venku uklidila, Kája už se pomodlil a ležel.“²⁵³

7.2 Mravokárné hledisko

Součástí Kájovy výchovy, stejně jako morálních poučení jiných postav je především vštěpování principů pravidel slušného chování, jejichž dodržování by mělo být samozřejmostí. Autorka v tomto případě poskytuje zevrubný popis těchto pravidel, které skrze dětské hrdiny sugeruje čtenáři a zároveň mu poskytuje odstrašující příklad toho, co se stane, pokud si tato pravidla neosvojí.

7.2.1 Postavy

Podobně jako v případě hlediska náboženského je i zde patrná primární role Káji, jenž je spolu se Zdeňou a v jedné části také s kamarádem Láďou vychováván a o pravidlech slušného chování poučován především svými rodiči či rodiči Zdeni, a to zpravidla apelativně laděnou přímou řečí: „A jestli nepřestaneš lhát, nebudu tě mít nic ráda, Kájo, odvykni si lhaní!“²⁵⁴ případně Kájových parafrází těchto apelů: „Naše maminka i vzácná paní z lesovny říkají: „No, když někdy jíš doma lžičkou, to ti projde, ale jak přijdeš jinam, musíš jíst jako oni.“²⁵⁵ Podobným

²⁴⁸ Háj, 1937, díl I., str. 115.

²⁴⁹ Tamtéž, str. 25.

²⁵⁰ Tamtéž, str. 185.

²⁵¹ Háj, 1937, díl I., str. 144.

²⁵² Háj, 1937, díl IV., str. díl 37.

²⁵³ Háj, 1937, díl II., str. 221.

²⁵⁴ Háj, 1937, díl I., str. 61.

²⁵⁵ Tamtéž, str. 206.

způsobem (v mnohem menším rozsahu) je vychováván Kájou a Zdeňou jejich syn a jeho přítel: „*A to nesmíte, děti, ničit figurky!*“²⁵⁶

Samotný Kája se ovšem výchovy nezřídka ujímá sám, a to především v případě Zdeni, kterou slušnému chování učí rovněž apelativně: „*Poděkuj, ‘zašeptal jí. Zdeň obrátila jasná očka po panu faráři a řekla: ‘Tak já pěkně děkuju. ‘‘,*²⁵⁷ či v případě neslušně se chovajících dětí: „*Terino, nemlaskej, ‘napomínal Kája.*“²⁵⁸ Napomíná ovšem i neslušně se chovající dospělé, zde již volí mírnější formu apelu: „*To nemusíte hned nadávat a vyhánět od krámu. Já se chtěl zdvořile zeptat [...]. A vy hned křičíte [...]. Náš tatínek říká, že kdo na zdvořilou otázku se rozkřikne, je krubiján. Má úcta!*“²⁵⁹ Výchova Káji i výchova Kájou je zde tedy zobrazována velmi expresivně a může plnit funkci jakéhosi návodu ke správnému chování.

Implicitně je pak slušné chování zobrazováno skrze Kájovy spolužáky, jejichž chování je buď kontrastní k chování Kájovu (kap. Kája ochráncem spolužáka)²⁶⁰, nebo správné po Kájově vzoru (neprozradí Káju ani za cenu vlastního potrestání)²⁶¹, dále skrze konfrontaci pozitivních postav s velmi rozmazlenými dětmi: „*Holčička kopala vytrvale uprášenýma botkama do nohou pána sedícího proti ní.*“²⁶² a jejich rozmazlujícími rodiči, v případě dlouhodobého negativního chování paní lesní během pátého dílu či v případě tety kovářky a ostatních veskrze negativních postav. Chování těchto postav je demonstrováno jak jejich přímými promluvami: „*Už je po soudě! Já jim to vyřídila! Víckrát si na mě netroufnou! Já je usadila! Ted’ vědí, co je kovářka!*“²⁶³, polopřímou řečí: „*Copak náboženství umí, ale sám uznává, že by bylo moc dobře, kdyby si mohl jazýček dát na špagátek, a jak ten by se chtěl rozjet, zatáhl by, a jazýček by se zastavil.*“²⁶⁴ či vypravěčovými doplňujícími informacemi o jejich činech a myšlenkách: „*Paní lesní [...] už viděla Zdeňu výhodně provdanou.*“²⁶⁵ tak hodnocením postav ostatních: „*Ať je to jak chce, kovářka je stará klepna.*“²⁶⁶

²⁵⁶ Háj, 1938, díl VII., str. 57.

²⁵⁷ Háj, 1937, díl I., str. 96–99.

²⁵⁸ Háj, 1937, díl II., str. 135.

²⁵⁹ Háj, 1937, díl II., str. 16.

²⁶⁰ Háj, 1937, díl IV., str. 180–186.

²⁶¹ Tamtéž

²⁶² Háj, 1937, díl II., str. 154.

²⁶³ Háj, 1938, díl VII., str. 38.

²⁶⁴ Háj, 1937, díl IV., str. 62.

²⁶⁵ Háj, 1937, díl V., str. 20.

²⁶⁶ Háj, 1938, díl VII., str. 28.

Na základě velmi snadno rozpoznatelné nevhodnosti chování těchto negativních postav je čtenáři po vzoru postav pozitivních sugerováno s tímto chováním nesouhlasit a vyvarovat se ho. Chování pozitivní (Kájovi spolužáci) mu pak může sloužit jako příklad hodný následování.

7.2.2 Děj

Proces vštěpování morálního úzu čtenáři probíhá v průběhu celého sedmidílného cyklu ŠKM, jeho podoba se ovšem mění. Jednotlivé dějové prvky autorka užívá jak k popisu konkrétních událostí, tak k demonstraci etických východisek.

Během prvních čtyř dílů a dílu sedmého probíhá výchova dětí, kterou můžeme identifikovat na základě událostí, během nichž je výchovná lekce žádoucí. Jedná se o situace, kdy se děti nechovaly správně a musely být napomenuty: „*Komus povídala, že je hloupá? Týně? Tak si pamatuj, a při tom dostala Zdeňa dvakrát ,do zadu‘, ,že hloupá jsi ty, protože nechceš do školy, a ať to víckrát neslyším!*“²⁶⁷ či pokud je jejich nesprávné chování předpokládáno: „*[...] doneš aspoň jahody, ale slušně se chovej! A ne abys zase spustil: ,Pěkně vítám, děkuji pěkně‘ a jak ty to umíš.*“²⁶⁸ Rovněž se setkáváme s nutností dětí poukázat na špatné chování dospělých, a to zpravidla při výjimečných událostech, jako je jarmark či Hromnice: „*Já vás viděl, teta! Šmajzla jste naši svíčku v kostele. Sem s ní!*“²⁶⁹ případně pokud je rozpoznáno hrozící nebezpečí (viz kap. Zlodějka v domě)²⁷⁰.

Implicitně je etické hledisko dále zobrazováno v případech, kdy se postavy zachovají příkladně a jejich kvality jsou obdivovány: „*V primě dívali se hoši na Káju s náramným obdivem. On si troufal na Sochoře z tercie, protože se posmíval hrbatému Lojzíkovi!*“²⁷¹ či pokud jsou konfrontovány s chováním extrémně neslušným, kdy je zdůrazněna diference mezi postavami pozitivními a negativními, jako v případě Kájových příbuzných Matochů: „*Kdybych tak měl všecko jisté jako to, že Kája Mařík je tím nejlepším chlapcem, který pod mým dozorem vyrůstá, to bych byl rád! Však víme všichni, jak starému Vejmolovi*

²⁶⁷ Háj, 1937, díl II., str. 236.

²⁶⁸ Háj, 1937, díl I., str. 205.

²⁶⁹ Tamtéž, str. 53.

²⁷⁰ Háj, 1937, díl II., str. 140–147.

²⁷¹ Háj, 1937, díl IV., str. 236.

vypomáhá, když mu kytičky nejdou na odbyt, jak trpí u Matochů.“²⁷² závistivých dam snažících se odloučit Káju od Zdeni: „Ten pan inženýr je opravdu báječný člověk. [...] Pro tu jeho paničku, která tu sedí bez výstřihu a bez mikáda, je ho škoda. To tuhle Irénka docela jinak by se vedle něho vyjímala. [...] Že je ženatý, na tom přece dnes docela nezáleží.“²⁷³ paní lesní uchylující se až k výhružkám, aby zmařila rodící se lásku mezi Kájou a Zdeňou²⁷⁴ či zlomyslné a agresivní kovářky: „Kovářka zlostí nevěděla, co dělá. Shýbla se pro kámen, a než jí mohl strážmistr zabránit, sekla jím po Trpákové.“²⁷⁵ V těchto případech se jedná jak o samostatné události zařazené do děje (závistivé dámy na večírku), tak o dlouhodobě sledované znaky v rámci jednoho či více dílů cyklu (chování paní lesní, chování kovářky atd.)

7.2.3 Dějště

Explicitně vyjadřované výchovné tendence týkající se poučování dětí jsou zasazeny do jejich domácího prostředí. Proto se většina těchto didaktických projevů uskutečňuje na samotách: „Tož se podívejte, jakou jste nám přidali práci! Za trest dostanete k večeři krupkovou kaši hodně česnekovanou a ve čtvrtek se celý den z domu nehnete ani na krok!“²⁷⁶ v lese: „A jak je doběhli, všichni tři napomínali, že tu nesmí křičet, že plaší zvěř a ptáky, ale nadarmo.“²⁷⁷ či v Lážově: „[T]o se nesmí, Kájo! Škola není les, ani hajnovna, aby ses mohl zvednout a jít, kdy chceš. Tam musíš sedět, pokud vás pan učitel všechny najednou nepustí.“²⁷⁸ A jeho okolí (Příbram, Kytín, Karlův Týn), případně v Kájově a Zdenině domě na Slovensku: „Takové věci říkat nesmíš, Kájo! Když tě za trest zavřeli na půdu, měl jsi sedět na schodě jako puta a čekat, až ti otevrou, rozumíš?“²⁷⁹

Implicitně vštěpované mravní hodnoty jsou dále rozšířeny o městské prostředí v případech, kdy Kája naráží na jeho negativní vliv na obyvatele a bojuje proti jeho svodům. Nejčastěji se s těmito principy setkáváme v prostředí Prahy jako

²⁷² Tamtéž, str. 199.

²⁷³ Háj, 1938, díl VI., str. 174.

²⁷⁴ Háj, 1937, díl V., str. 54.

²⁷⁵ Háj, 1938, díl VII., str. 47.

²⁷⁶ Háj, 1937, díl III., str. 6.

²⁷⁷ Háj, 1937, díl II., str. 136.

²⁷⁸ Háj, 1937, díl I., str. 9.

²⁷⁹ Háj, 1938, díl VII., str. 132.

takové: „[...] *když k němu až dorážejí svody velkoměsta.*“²⁸⁰ či jejich konkrétních lokací (tržnice, byt Matochů atd.), narážíme na ně ovšem také během Kájova cestování do cizích zemí (Paříž, Lipsko atd.): „*Viděl život velkých měst zblízka. Tisíce svodů jako trámy kladlo se mu v cestu.*“²⁸¹

Specificky se jeví případy nevychovaných dětí ve vlaku, neboť téměř při každé cestě vlakem, jež je v cyklu podrobněji popisována se s tímto motivem setkáváme: „*Ten chlapeček [...] pobíhal mezi lavicemi, a olepenou, špinavou rukou tahal paní lesní za šaty.*“²⁸²

7.2.4 Motivy

V případě mravokárného hlediska se opět setkáváme s motivem odměny a trestu, který vyplývá z tradičních výchovných postupů, jež jsou v ŠKM zobrazovány, přičemž přichází převážně bezprostředně po vykonaném (pozitivním či negativním) činu a explicitně tak čtenáři sugeruje příkladné chování. Odměňováno je slušné chování a dobré skutky dětí, a to přímou pochvalou: „*Jen Káju po hlavě pohladil a řekl zkrátka: ‚Nelhal jsi, a to jsem rád.‘*“²⁸³ dobrým jídlem: „*Vzácná paní dala Kájovi dobrou svačinu a celý balík všelijakých dobrot a pošeptala mu do ucha: ‚To za to, žes donesl Zdeně sněženky a to ostatní.‘*“²⁸⁴ či organizací výjimečné události: „*‚Maminko,‘ řekl pan lesní, ‚za tohleto musí se mu dostat zvláštní odměny. Což abys [...] vzala Káju se Zdeňou [...] do Prahy?‘*“²⁸⁵ Trestáno je naopak dětské uličnictví a neposlušnost prostřednictvím fyzických trestů: „*‚Kdo tě učí takhle mluvit? To tě není hanba?‘ A metla švihla mu po mase, a ještě jednou [...].*“²⁸⁶ či trestů situačně odpovídajícím danému prohrěšku (Kája si zničí boty a musí za trest nosit dřeváky)²⁸⁷.

Motiv odměny a trestu se v textu objevuje také z hlediska dlouhodobého, kdy je určité chování postavy objevující se v delších dějových úsecích odměněno či potrestáno s jistým časovým odstupem a jeho výchovná tendence je tak spíše

²⁸⁰ Háj, 1937, díl V., str. 11.

²⁸¹ Tamtéž, str. 126.

²⁸² Háj, 1937, díl II., str. 153.

²⁸³ Háj, 1937, díl I., str. 155.

²⁸⁴ Tamtéž, str. 57.

²⁸⁵ Háj, 1937, díl II., str. 148.

²⁸⁶ Háj, 1937, díl I., str. 190.

²⁸⁷ Háj, 1937, díl III., str. 3–12.

implicitní. Kájovo konstantní příkladné chování a vytrvalá snaha o Zdeninu ruku jsou odměněny šťastným manželstvím a spokojeným životem: „*Znali přece dokonalý soulad v manželství Maříkově [...]*“²⁸⁸ a naopak dlouhodobě nevhodné chování paní lesní či kovářky je potrestáno úměrně k závažnosti provedených činů. Zatímco paní lesní je vytrstána pouze slovně a psychicky: „*Ale paní lesní pochopila. To tatínek a Zdeňka chtěli ji trochu potrestat, však zaslouží.*“²⁸⁹ kovářka je veřejně zostuzena, zavřena do vězení, a nakonec vyloučena z lážovské společnosti: „*Dnes není jako bejvalo, to víš. S kriminálníci spolky nepovedu. [...]* *Jen si jdi mezi sobě rovné!*“²⁹⁰

Dále je v textu zdůrazňován motiv nezištné filantropie, jež je doprovázen heslem: „*Ať neví pravice, co dává levice!*“²⁹¹ Tento motiv je velmi výrazně zobrazen na postavě Káji, který je v tomto duchu vychováván, a tak veškeré své dobrodiní (pomáhání stařečku Divišovi, záchrana dvou lidí z požáru atd.) provádí pokud možno tajně a veřejná odměna za dobré skutky je pro něho spíše nepřijemným zážitkem: „*Vyklouzl Kája na chodbu dřív, než mohl přijmout od pana starosty pěkně vázanou knížku jako odměnu s přípisem a od pana řídicího zrovna tak.*“²⁹²

V rámci výchovy slušného chování se objevuje také motiv přírody, kdy je na jednotlivých událostech demonstrována úcta k ní a potřeba její ochrany: „*Tohle není žádný jiný než Pražáci. Naši lidé by tak nehoukali. Jako by se nemohli vyzpívat v polích nebo doma. Jestli je jich víc, to zas bude papírů po lese!*“²⁹³ a současně ke zvířatům: „*Ale abys myslil, že budeš ubližovat zvířatům, to ne!*“²⁹⁴

Motivem, který rovněž určuje hranice slušného chování je motiv závisti a nadřazenosti, který autorka staví do kontrastu se správným chováním hlavních postav. Objevuje se v případě jednotlivých promluv: „*Teta postavila se ke koši a řekla závistivě: ‚Máš ty, kluku, prádla, jako nějaké princátka!‘*“²⁹⁵ či konkrétních událostí a zpravidla je náležitě zhodnocen či okomentován: „*Venkovská husička [Zdeňka] s copy beztoho falešnými. ‘ [...] Ale v duchu všechny [dámy] stejně si říkaly:*

²⁸⁸ Háj, 1938, díl VII., str. 62.

²⁸⁹ Háj, 1937, díl V., str. 201.

²⁹⁰ Háj, 1938, díl VII., str. 90.

²⁹¹ Háj, 1937, díl II., str. 269.

²⁹² Háj, 1937, díl III., str. 169.

²⁹³ Háj, 1937, díl II., str. 56.

²⁹⁴ Háj, 1937, díl I., str. 78.

²⁹⁵ Háj, 1937, díl IV., str. 150.

„Safraportsky hezká ženská! Kdyby byla moderně oblečena a měla mikádo, bude zle!“²⁹⁶

7.3 Hledisko jednoduchých životních pravd

Soubor jednoduchých životních pravd, jež autorka do cyklu zakomponovala, by se dalo pojmout jako doplnění jejího představení vlastního světového názoru. Tyto pravdy nesouvisí přímo s pravidly slušného chování či náboženského úzu, přesto jsou však demonstrovány jako nezbytné pro život. Jedná se o deskripci blahodárných účinků venkovského života a jeho tvrdé výchovy na zdraví jedince, přičemž je informováno o průběhu některých venkovských aktivit.

7.3.1 Postavy

Jednoduché životní pravdy jsou nejčastěji předávány rodiči (a dalšími dospělými) dětem či dětmi dětem. Rodiče Rédlovi a Maříkovi tak děti učí, jak vařit polévku či jak probíhá tradiční zabijačka a vštěpují jim zdravé životní návyky, a to jak přímým poučením: *„I nečpí [česnek]! To musí člověk vědět, kolik dát. Dětem je taky tuze zdravý proti škrkavkám.“²⁹⁷* tak v podobě Kájovy parafráze jejich výroků: *„Naše maminka říká: Jen ne moc horké jídlo! To by ti popraskala na zoubkách ,glazúra‘.“²⁹⁸* Kája podobně poučuje dosud rozmazlovanou Zdeňku či Láďu: *„A ty to [vino] také nepij! Zvykneš si na to a potom z tebe bude stará Hromádková. Viš, ta, jak chodí k Židovi na kořalku a kolikrát se válí v blátě.“²⁹⁹* případně některé dospělé postavy: *„A ten chlapeček [Láďa] že není docela zdravý? Jéje, pošlete ho k nám, tam se uzdraví. U nás tráví.“³⁰⁰* Jeho výchova zahrnuje rovněž schopnost přimět děti, aby následovaly jeho příkladu: *„Já to nechci. Já bych mléko!‘ ,Ty, Zdeňo? Vždyť je nikdy nechceš?‘ divila se paní. ,Ale když Kájovi tolik chutnalo!“³⁰¹*

²⁹⁶ Háj, 1938, díl VI., str. 167.

²⁹⁷ Háj, 1937, díl III., str. 27.

²⁹⁸ Tamtéž, str. 11.

²⁹⁹ Háj, 1937, díl I., str. 76.

³⁰⁰ Tamtéž, str. 221.

³⁰¹ Tamtéž, str. 75.

Některé informace jsou dětem předávány ojedinele od různých postav, případně si je dospělí předávají mezi sebou. Jedná se například o vyprávění slečny řídících o exotických zvířatech: „*Všechna tahle zvířátka máme na obrázku a za hodinu budeš o nich vědět všechno jako nic, jak ty říkáš.*“³⁰² pana Pavla o lese: „*Všecko v lese mluví, jen rozumět se musí. Každý tvor má svou řeč. Všecko vám povím a naučím vás rozumět.*“³⁰³ či pana učitele o nesprávnosti poněmčených slov (jarmark, biřkle).

7.3.2 Děj

Jednoduché životní pravdy zasazuje autorka do děje skoro výhradně v první polovině cyklu (I.–IV. díl), tedy v průběhu Kájova a Zdenina dětství, a to jako doplňující faktor jejich výchovy. V dospělosti jsou díky tomu tyto postavy dostatečně schopné se o sebe postarat, vést vlastní domácnost či vychovávat děti.

Tyto pravdy jsou do textu zakomponovány převážně v podobě krátkých pouček, vysvětlení či napomenutí: „*Jez, Zdeňo, ať to nevystydne! Naše maminka říká, že do studeného jídla nic není.*“³⁰⁴ případně autorskou zhodnocující řečí či zhodnocujícími promluv postav: „*Ten hošík [Kája] nesl svoje botičky přes rameno, a opálení byli a zdraví z nich zrovna vonělo.*“³⁰⁵

Některé delší dějové úseky jsou však na poučování o jednoduchých životních pravdách bohatší, a to v případech, kdy se objevuje postava, které je tato venkovská moudra nutné rychle předat. Jedná se o počátky Kájovy převýchovy Zdeni, kdy je třeba ji zocelit a dále o podobné zocelování Ládi. V případě informování o průběhu tradičních venkovských událostí je pak každé z nich věnována jedna či více kapitol (Přípravy k svatbě, Svatba Týny z lesovny).

7.3.3 Dějiště

Jelikož jsou tyto životní pravdy a hodnoty zaměřeny výhradně na vesnický způsob života, demonstrace životních pravd jsou zasazeny především

³⁰² Háj, 1937, díl II., str. 31.

³⁰³ Háj, 1937, díl IV., str. 26.

³⁰⁴ Háj, 1937, díl I., str. 78.

³⁰⁵ Háj, 1937, díl II., str. 173.

do lážovských samot a jejich okolí. Životní lekce postav tedy probíhají jak ve vlastních domovech, tak v lesích či v Lážově.

Výjimku tvoří pouze situace, kdy důsledky této venkovské výchovy a způsobu života kontrastují se zdravotním stavem, vzhledem či chováním jedinců, kteří jí podrobeni nebyli. V tom případě jsou tyto pravdy zasazeny do městského prostředí. Zdravý vzhled dětí je tak protikladný bledým a neduživým dětem vyrůstajícím ve městě: „*Paní profesorová vzdychla, když ty tři děti viděla stát vedle sebe. Dvě jako růže květ, s očima plnýma jisker, a to třetí, bledé, jako syrové, s matným pohledem.*“³⁰⁶ případně je v porovnání s moderními, převoněnými a nalíčenými městskými dámami vyzdvihován cudný a přirozený vzhled dospělé Zdeni: „*To jsou vlasy, co? A hochu, za halíř není na ní pudru, neřku-li nějakého toho mazání. A což ty jednoduché šatky, které jí přece tak rozkošně sluší? Jediná tady mezi všemi, která má rukávy do půl lokte!*“³⁰⁷

7.3.4 Motivy

Motivy užívané k demonstraci jednoduchých životních pravd jsou spojeny především s popisem venkovské výchovy a zdravého životního stylu. Častým zobrazovaným motivem je motiv fyzického trestu, který není tabuizován, ale spíše vítán. Děti jsou fyzicky trestány i pro malé prohřešky, a to nejen svými rodiči, ale kterýmkoliv dospělým: „*Ale vtom mu teta přilepila takový pohlavek, že se mu hlavička jen zatřásla.*“³⁰⁸

V souvislosti s principem fyzického trestu souvisí kritika přehnané starostlivosti o dítě, jejíž negativní důsledky jsou patrné na Zdeně a Lád'ovi před jejich převýchovou a jedná se jak o jejich chování, tak o vzhled či zdraví: „*Ládíček seděl vedle svojí maminky, která úzkostlivě se ptala Mařika, zdali Lád'a nenastydne, když nemá ovázaný krček.*“³⁰⁹ Chování dětí je kromě explicitně vyjadřovaných pouček ovlivňováno také faktem, že jejich nevhodné vystupování nebude tolerováno a jejich snaha o prosazení svého se nesetká s úspěchem: „*Ano, Lád'a*

³⁰⁶ Háj, 1937, díl II., str. 21.

³⁰⁷ Háj, 1938, díl VI., str. 166.

³⁰⁸ Háj, 1937, díl I., str. 187.

³⁰⁹ Háj, 1937, díl II., str. 23.

*brzo pochopil, že v hajnovně i lesovně platí vyšší vůle než děti – vůle rodičů, a té se musí děti podrobit.*³¹⁰

Motiv vzhledu využívá autorka jako vizuální reprezentaci zdraví, kdy u dětí, které podstupují venkovskou výchovu a dodržují zdravý životní styl, zdůrazňuje jejich opálenost a různolící tváře: „*Ten hošík [Kája] nesl svoje botičky přes rameno, a opálení byli a zdraví z nich zrovna vonělo.*“³¹¹ přičemž je staví do kontrastu s dětmi městskými a úzkostlivě opečovávanými: „*Zkoumavě si prohlédl vytáhlého bledého hošíka [Lád'u], ó, tak bledého! Přes to, že bylo vedro, měl kabátek upjatý až ke krčku a pod ním ještě hedvábný šáteček.*“³¹²

Zdraví dětí je podmiňováno pobytem na čerstvém vzduchu, prostou stravou a velkým množstvím pohybu. Tyto motivy se objevují napříč celým dílem, ovšem jejich blahodárny vliv na fyzický stav člověka je zdůrazňován především v případě Ládi a Zdeni, a to jak explicitním zhodnocením: „*[Lád'a] Stával se samostatnějším, přestával se bát, už uměl běhat bos, válet sudy, kotrmelce jen tak trošičku, ale i těm se naučí.*“³¹³ tak drobnými detaily jako například změnou jejich preferovaných jídel: „*Dopili, snědli každý po kousku chleba, o kterém řekla Zdeňa, že je lepší než trubičky, a šli na dvorek.*“³¹⁴

Jako připomínka, že by ani dítě nemělo nic, co dostává, považovat za samozřejmost je zde demonstrována důležitost práce a odměny za ní: „*Tak si sedni, lenochu,*“ řekl Kája. „*Ale nemysli, že dostaneš jediný vívanec [lívanec]! Kdo nepracuje, ať nejí!*“³¹⁵

³¹⁰ Háj, 1937, díl II., str. 86.

³¹¹ Tamtéž, str. 173.

³¹² Tamtéž, str. 20–21.

³¹³ Háj, 1937, díl II., str. 86.

³¹⁴ Háj, 1937, díl I., str. 85.

³¹⁵ Háj, 1937, díl II., str. 46.

8 Závěr

Dílo, které přežilo svou autorku, 40letý zákaz vydávání i kritiku přílišné idyličnosti či přehnané náboženské tendence, případně velkého tlaku na čtenáře a neponechání mu prostoru pro vlastní názor, nabízí mnoho možností k bádání. Zajímavé jsou jeho autobiografické prvky představující dopodrobna autorčino rodné město před První republikou a později za První republiky a lesy kolem něj, ale i prostředí Prahy či jiných měst, dále prostý venkovský život a jeho tradiční zvyklosti nebo radostné a svěží, ovšem černobílé, dětské vidění světa. Tento černobílý pohled na svět prostupuje celé dílo, a proto jsou postavy či dějiště striktně děleny na pozitivní a negativní. Výrazná je v díle role přírody, která je postavami nejen oslavována, ale vystupuje jako samostatná, mnohdy antropomorfizovaná entita, která zhodnocuje jednotlivé dějové události. Specifický je také autorčin jazyk plný germanismů, dialektismů či dětských zvolání a interjekcí. Dílo je komponováno epizodicky a jednotlivé kapitoly se věnují popisu křesťanských svátků a tradic, dějových událostí nebo tradičním venkovským akcím.

Dílo Školák Kája Mařík je bohaté na idylické znaky. Bezpečný idylický svět poskytující existenční jistoty je evokován hluboce zakořeněnými rodinnými vztahy, zanícenými náboženskými východisky a harmonickou přírodou. Je zasazen do harmonického prostředí lážovských samot či samotného Lážova, ale předně do idylických brdských lesů, přičemž kontrastuje s nehostinnými městem. Výrazným idylickým znakem je také cyklické pojetí času demonstrované na střídání ročních období, křesťanských svátků nebo jiných tradičních venkovských událostí, případně průběhem školního roku. Idylické postavy jsou představovány jako příkladné osoby hodné následování, přičemž silně kontrastují s postavami negativními. Idylickými motivy objevujícími se v ŠKM jsou harmonická rodina a její soudržnost spojená s výrazným dětským elementem či motivem práce jako důležité součásti života a společnosti, idylická panenská příroda, jež je mnohokrát antropomorfizována a také motiv dokonale harmonické milostné lásky.

Didaktika ŠKM se na základě DPT dělí na tři nosné pravdy, které zastupuje náboženské hledisko, mravokárné hledisko a hledisko jednoduchých životních pravd. Náboženské hledisko je prezentováno na náboženské výuce dětí

(především Káji) rodiči či farářem a jejich vlastní interpretací prezentovaných náboženských pravidel. Do děje je zapojováno popisným představením jednotlivých náboženských svátků či jiných aktivit a také implicitně jako filozofické východisko jež postavy motivuje k určitému způsobu jednání. Dějištěm pro představení těchto náboženských východisek jsou místa jejich výuky (lážovské samoty, škola), dále kostel jako náboženské útočiště, negativní město plné bezvěrců či místa, kde probíhají náboženské tradice. Častými motivy využívanými k vštěpování náboženských principů je motiv odměny a trestu přírody či velmi silný motiv modlitby.

Mravokárné hledisko opět využívá výuky dětí, tentokrát ovšem jak za účasti rodičů, tak především za účasti Káji, který vychovává svou souputnici Zdeňku nebo rozmazleného Láďu. Postava Káji také slouží jako příkladný vzor, který je buď následován, nebo kontrastuje s negativním chováním jiných postav. Vštěpování pravidel slušného chování je obsaženo především v prvních čtyřech dílech, které popisují období dětství hlavních hrdinů, implicitně je však mravokárné hledisko obsaženo v celém cyklu. Dějištěm pro tuto výchovnou tendenci jsou proto především lážovské samoty, případně prostředí města a specificky je v tomto ohledu pojaté prostředí vlaku. Motivy sugerujícími mravní výchovu je opět motiv odměny a trestu, nezištné filantropie, přírody a závisti a nadřazenosti.

Hledisko jednoduchých životních pravd je evokováno rodiči, v ojedinělých případech i jinými postavami a do děje je zasazeno tedy především v dětském období hlavních hrdinů jako jednotlivé poučující či vysvětlující promluvy. Dějištěm pro tyto poučky jsou především lážovské samoty a jejich okolí, mohou se ovšem implicitně objevit i v prostředí města. Motivy využívanými k představení jednoduchých životních pravd jsou motivy spojené se správnou výchovou a zdravým životním stylem (motiv fyzického trestu, kritiky příliš starostlivé výchovy, zdravého vzhledu, zdraví a práce).

9 Seznam použité literatury

PRAMENY:

- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I., Brno, Občanská tiskárna 1937.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl II., Brno, Občanská tiskárna 1937.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl III., Brno, Občanská tiskárna 1937.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl IV., Brno, Občanská tiskárna 1937.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl V., Brno, Občanská tiskárna 1937.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl VI., Brno, Občanská tiskárna 1938.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl VII., Brno, Občanská tiskárna 1938.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–VII, Brno, Občanská tiskárna 1926–1931.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–VII, Brno, Občanská tiskárna 1933–1934.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–VII, Brno, Brněnská tiskárna 1942–1943.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–VII, Brno, Brněnská tiskárna 1948.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–IV, ed. L. Jehlička, Praha, Vyšehrad 1969–1970.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–VII, Praha, TJ Bohemians (Klokán) 1990–1991.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–VII, Praha, „VD“ – Drábek 1991.
- Háj, F.: *Študent Kája Mařík*. Trnava, Spolok svätého Vojtecha (SSV) 1995.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–IV, Praha, Vyšehrad 2000.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–IV, Praha, Levné knihy KMa 2006.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Praha, XYZ 2006.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Díl I–VII, Praha, Ottovo nakladatelství 2010.
- HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Rudná u Prahy, Popron music & publishing 2011.

HÁJ, F.: *Školák Kája Mařík*. Svazek 4 – Student, Frankfurt nad Mohanem, Dialog.

HÁJ, F.: *Študent Kája Mařík*. Banská Brtnica, J. Birnbaum.

SEKUNDÁRNÍ ZDROJE:

BACHTIN, M. M.: *Román jako dialog*. Praha, Odeon 1980, 479 s.

BĚLÍČEK, P.: Idyla. In: Vlašín, Š. a kol.: *Slovník literární teorie*, Praha, Československý spisovatel 1984, s. 147–148.

BLAŽÍČEK, P. a kol.: *Dějiny české literatury IV*. Praha, Victoria publishing 1995, 714 s.

ČERVENKA, M.: *Významová výstavba literárního díla*. Praha, Karolinum 1992, 155 s.

DEVÁTÁ, I.: Ať žije Kája Mařík! In: *Naše rodina*, roč. 23, č. 17, 25. 4. 1990, s. 10.

DOLEŽEL, L.: *Identita literárního díla*. Brno, Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky 2004, 66 s.

GUTNORÁD, J. (ed): *Katalog knih českého exilu 1948–1994: libri prohibiti*. Praha, Primus 1995, 394 s.

CHALOUPKA, O., VORÁČEK, J.: *Kontury české literatury pro děti a mládež: (od začátku 19. století po současnost)*. Praha, Albatros 1984, 297 s.

JANÁČKOVÁ, B.: *Přehled vývoje literatury pro děti a mládež*. Ústí nad Labem, Univerzita J.E. Purkyně 1999, 128 s.

JANÁČKOVÁ, J.: Realistická idyla. In: *Český jazyk a literatura*, roč. 34, č. 6, 1986, s. 522–537.

- KRÁSA, A, RADKOVIČOVÁ, J.: Některé romány autorky Káji Maříka. In: *Kája Mařík: Skutečnost, nebo legenda?* Olomouc, Matice cyrilometodějská 1997, s. 61–68.
- KRÁSA, A.: Doba, prostředí a učitelská rodina Černých. In: *Kája Mařík: Skutečnost, nebo legenda?* Olomouc, Matice cyrilometodějská 1997, s. 75–100.
- KRÁSA, A.: Autorka a Kája Mařík. In: *Kája Mařík: Skutečnost, nebo legenda?* Olomouc, Matice cyrilometodějská 1997, s. 101–110.
- KUSÁKOVÁ, L.: Žánr prozaické idyly v českých časopisech národního obrození (1786–1830). In: eds. K., Kaiserová, I., Martinovský: *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století, Sborník příspěvků ze symposia uspořádaného 9. a 10. března 1995 ve Státní vědecké knihovně v Plzni*. Plzeň, Albis International 1999, s. 77–87.
- LEDERBUCHOVÁ, L.: *Dítě a kniha: o čtenářství jedenáctiletých*. Plzeň, Aleš Čeněk 2004, 179 s.
- LEHÁR, J. a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. dopl. vyd. Praha, Nakladatelství Lidové noviny (Česká historie) 2004, 1058 s.
- LEVÝ, J.: Maříkologové. In: *Práce*, roč. 50, č. 125, 28. 5. 1994, s. 2.
- MÁLEK, P.: Babička Boženy Němcové: od idyly k elegii. K některým aspektům adaptace klasické literatury. In: *Česká literatura*, roč. 61, č. 2, 2003, s. 183–217.
- MASLOW, A. H.: *O psychologii bytí*. Praha, Portál 2014, 232 s.
- MAZÁČOVÁ, S.: Felix Háj. In: Forst., V. a kol.: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce 2/I H–J*. Praha, Academia 1993, s. 27–28.
- MOCNÁ, D.: Idyla. In: Mocná, D., Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, Paseka 2004, s. 275–279.
- MOCNÁ, D.: *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. Praha, Karolinum 2002, 312 s.
- MOCNÁ, D.: *Červená knihovna: studie kulturně a literárně historická: pohled do dějin pokleslého žánru*. Praha, Paseka 1996, s. 198–208.

- MUKAŘOVSKÝ, J.: Nález dosud neznámého rukopisu přednášky profesora Jana Mukařovského pro posluchače vysoké školy pedagogické. In: *Český jazyk a literatura*. roč. 52, č. 7–8, 2001/2002, s. 187.
- PETERKA, J.: Literatura pro děti a mládež In: Vlašín, Š. a kol.: *Slovník literární teorie*, Praha 1984, Československý spisovatel, s. 208.
- PETRŮ, E.: *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc, Rubico 2000, 192 s.
- RADKOVIČOVÁ, J.: „Kájovské“ knihy mimo sedmidílný cyklus. In: *Kája Mařík: Skutečnost, nebo legenda?* Olomouc, Matice cyrilometodějská 1997, s. 69–74.
- RADKOVIČOVÁ, J.: A stručně na závěr. In: *Kája Mařík: Skutečnost, nebo legenda?* Olomouc, Matice cyrilometodějská 1997, s. 111–120.
- RIMMON-KENANOVÁ, S.: *Poetika vyprávění*. Brno, Host (Strukturalistická knihovna) 2001, 176 s.
- SCHULTZEOVÁ, B., SKALICKYOVÁ, W.: Poetika kultury: balada (morytát), idyla a traktát v české literatuře 19. a 20. století. In: *Česká literatura*, roč. 51, č. 6, prosinec 2003, s. 670–699.
- ŠLAPETOVÁ, M.: Knížka mého mládí – Kája Mařík. In: *Kája Mařík: Skutečnost, nebo legenda?* Olomouc, Matice cyrilometodějská 1997, s. 21–42.
- ŠLAPETOVÁ, M.: Maříkologové. In: *Kája Mařík: Skutečnost, nebo legenda?* Olomouc, Matice cyrilometodějská 1997, s. 115–120.
- ŠUBRTOVÁ, M.: *Přehled literatury pro mládež od počátků do r. 1945*, Ostrava, ITEM 1995, 18 s.
- TÁBORSKÁ, J.: Didaktická literatura. In: Vlašín, Š. a kol.: *Slovník literární teorie*, Praha, Československý spisovatel 1984, s. 74–75.
- VLAŠÍN, Š.: *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha Panorama (Pyramida) 1983, 368 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

HAVRÁNEK, B. a kol.: *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné

z:<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=didaktika&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

KLUMPAROVÁ, Š.: *Didaktický potenciál textu a jeho využití při plánování výuky hodin literatury*, str. 1 [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné z:

www.jlk.upol.cz

KOVALČÍK, Z.: *Znovu Kája Mařík: Zobrazení dítěte v české literatuře pro mládež*. Ostrava 1992, ITEM [online]. [cit. 2020-07-30].

Dostupné z:<http://www.skolakkajamarik.cz/?V%ECdecko-publicistick%E9 ok%E9nko:Znovu K%E1ja Ma%F8%EDk>

MARTIN, E.: Svět Káji Maříka. In: *Děti Káji Maříka*, Praha 1991, Jan [online].

[cit. 2020-07-30]. Dostupné z:<http://www.skolakkajamarik.cz/?V%ECdecko-publicistick%E9 ok%E9nko:Sv%ECt K%E1ji Ma%F8%EDka>

Mníšek pod Brdy, Kalendář akcí [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné z:

<https://www.mnisek.cz/volny-cas/kalendar-akci/>

Nakladatelství XYZ [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné

z:<http://www.xyz.cz/skolak-kaja-marik/>

NEZKUSIL, V.: Roztomilý chlapec Kája Mařík. In: *Český jazyk a literatura*, roč. 42, č. 5–6, 1991/1992, s. 91–92 [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné z:

<http://www.skolakkajamarik.cz/?V%ECdecko-publicistick%E9 ok%E9nko:Roztomil%FD chlapec K%E1ja Ma%F8%EDk>

Ottovo nakladatelství, [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné z:<https://www.ottovo-nakladatelstvi.cz/vyhledavani/?q=%C5%A1kol%C3%A1k%20k%C3%A1ja%20ma%C5%99%C3%ADk>

PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J.: Akademický slovník cizích slov [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné z:

<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=luf%C5%A5%C3%A1k>

Školák Kája Mařík, Přehled nových vydání [online]. [cit. 2020-07-30]. Dostupné z:http://skolakkajamarik.cz/?Rom%0E1n:P%0F8ehled_nov%0FDch_vyd%0E1n%0ED